

SOSIAALINEN KONSTRUKTIONISMI

MITEN TARKASTEELLA
TULKINTOJEN JA TODELLISUUDEN
SOSIAALISTA RAKENTUMISTA

TOIM.
MIIRA NISKA,
SATU VENÄLÄINEN,
ANTERO OLAKIVI &
JOSE A. CAÑADA

VASTAPAINO
TAMPERE 2024

DOI: 10.58181/VP9789523970458

Tämän teoksen Open Access -editio on lisensoitu CC BY-NC-ND 4.0 -käyttöluvalla. Voit jakaa avoimen kirjan, mutta sinun on mainittava lähde asianmukaisesti.

Et voi käyttää aineistoa kaupallisiin tarkoituksiin, eikä tehdä siihen muutoksia.

Tarkastele käyttö lupaa osoitteessa:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>

Tämän kirjan avoimen julkaisemisen (Open Access) ovat rahoittaneet:

- Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteellinen tiedekunta ja
- Helsingin yliopiston valtiotieteellinen tiedekunta.

Maksullinen painettu kirja ja sähkökirja (ePub) ovat myös saatavilla.

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

© Vastapaino, tekijät

ISBN 978-952-397-045-8 (painettu kirja)

ISBN 978-952-397-132-5 (Open Access pdf-kirja)

DOI: 10.58181/VP9789523970458

Kustannusosakeyhtiö Vastapaino

Yliopistonkatu 60 A

33100 Tampere

www.vastapaino.fi

Sisällys

Esipuhe 7

OSA 1: JOHDANTO

1. Sosiaalisen konstruktionismin juuret ja versiot **13**
Miira Niska, Satu Venäläinen, Antero Olakivi & Jose A. Cañada

OSA 2: VUOROVAIKUTUS JA MERKITYKSENANNOT

2. Sosiaalisten representaatioiden teoria sosiaalisen konstruktionismin lähestymistapana **61**
Eemeli Hakoköngäs, Jari Martikainen & Inari Sakki
3. Keskustelunanalyysi ja sosiaalinen konstruktionismi **81**
Melisa Stevanovic, Sanni Tiitinen & Liisa Voutilainen
4. Mikrokonstruktionismi ja diskursiivinen psykologia **101**
Miira Niska
5. Konstruktionismi kertomusten tutkimuksessa **119**
Matti Hyvärinen & Mari Hatavara
6. Makrokonstruktionismi: representaatioiden, toiminnan ja identifikaatioiden analyysi ideologiana **141**
Jukka Törrönen & Rusten Menard

OSA 3: IDENTITEETIT JA RAJANVEDOT

7. Etnisten ja kulttuuristen ryhmäsuhteiden tutkimus: kriittisen diskursiivisen psykologian näkökulma **163**
Emma Nortio, Katarina Pettersson & Sirkku Varjonen
8. Sosiaalityeellisiä näkökulmia sukupuolen ja seksuaalisuuksien rakentumiseen **183**
Marko Salonen, Satu Venäläinen & Päivi Berg
9. Ikääntyminen, elämänkulku ja ikävaiheet: konstruktionistinen traditio ja tutkimus **203**
Pirjo Nikander & Katri Keskinen

10. Rakentumisen prosessit työorganisaatioissa:
näkökulmana minuudet ja identiteetit **221**
Antero Olakivi
11. Uskonnon sosiaalinen rakentuminen **247**
Teemu Pauha

OSA 4: TIEDE, MATERIAALISUUS JA JÄLKIKONSTRUKTIONISMI

12. Sosiaalinen konstruktionismi ja tieteen- ja
teknologiantutkimus **271**
Jose A. Cañada & Heta Tarkkala
13. Uusmaterialismi ja sosiaalinen konstruktionismi **291**
Mianna Meskus
14. Konstruktionismi ympäristötutkimuksessa **313**
Kamilla Karhunmaa

Lähteet **333**

Kirjoittajat **368**

1. Sosiaalisen konstruktionismin juuret ja versiot

*Miira Niska, Satu Venäläinen, Antero Olakivi
& Jose A. Cañada*

Sosiaalinen konstruktionismi on herättänyt keskustelua ihmistieteissä jo yli puolen vuosisadan ajan, ellei pidempäänkin. Ajatus todellisuuden sosiaalisesta rakentumisesta on kiehtonut tutkijoita ja opiskelijoita, mutta herättänyt myös kiivasta vastustusta ja keskustelua tutkimustiedon luonteesta ja tutkimuksen tekemisen tavoista.

Tässä teoksessa sosiaalista konstruktionismia ei lähestytäkään yksiselitteisenä käsitteenä tai lähestymistapana, vaan sateenvarjona, jonka alle mahtuu monenlaisia, toisiinsa nähden ristiriitaisiakin oletuksia ja painotuksia. Sosiaalisesta konstruktionismista on monia versioita – tai konstruktioita. Tämän kirjan tavoitteena onkin tutustuttaa lukija sosiaalisen konstruktionismin keskeisiin versioihin ja auttaa ymmärtämään niiden välisiä eroja ja yhtäläisyyksiä sekä suhdetta tutkimukseen, jota ei sijoiteta sosiaalisen konstruktionismin kentälle. Toivomme, että kirjan luettuaan sosiaaliseen konstruktionismiin tukeutuva tai sitä kritisoiva lukija käyttää termiä ”sosiaalinen konstruktionismi” täsmentäen, millaiseen konstruktionismin versioon tai tulkintaan hän kulloinkin viittaa.

On vaikea sanoa tyhjentävästi, keiden tutkijoiden ajattelu edustaa sosiaalista konstruktionismia. Selkeimpiä tapauksia ovat tutkijat, jotka itse kutsuvat tutkimustaan sosiaaliseksi konstruktionismiksi,

kuten sosiaalipsykologi Kenneth J. Gergen.¹ Vaikeampia tapauksia ovat sen sijaan ne tutkijat, jotka eivät itse kutsu lähestymistapaansa sosiaalisiksi konstruktionismiksi, mutta joiden tutkimukset toiset tutkijat sijoittavat sosiaalisen konstruktionismin kentälle. Esimerkiksi tiedon ja vallan yhteenliittymiä tutkinut filosofi Michel Foucault ei koskaan kutsunut ajatteluaan konstruktionistiseksi, mutta monet tutkijat yhdistävät hänen tuotantonsa sosiaaliseen konstruktionismiin.²

Vaikka sosiaalisesta konstruktionismista on useanlaisia versioita, on myös olemassa joitakin hyvin yleisluontoisia määritelmiä, joista kenttään tutustuminen kannattaa aloittaa. Sosiaalisen konstruktionismin käsikirjassa *Handbook of Constructionist Research* sosiologit James A. Holstein ja Jaber F. Gubrium esittävät, että sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta todellisuus, yhteiskunnat ja ihmisten paikat niissä eivät ole itsestään selviä. Ihmiset aktiivisesti rakentavat asuttamansa maailman ja sen elementit. Konstruktionistiset tutkimukset keskittyvät prosesseihin, joissa yhteiskunnallinen todellisuus rakentuu ja saa merkityksiä.³ Filosofisessa kokoelmassaan *The Social Construction of What?* (suom. *Mitä sosiaalinen konstruktionismi on?*) Ian Hacking puolestaan esittää seuraavan määritelmän: kun tutkijat lähestyvät asiaa X sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta, he esittävät väitteen, jonka mukaan X:n ei väistämättä tarvitsisi olla olemassa, ainakaan sellaisena kuin se nyt on.⁴ X ei ole luonnonlakien sanelema, niin kuin ei muidenkaan muututtomien tai sellaiseksi ymmärrettyjen lakien, kuten talouden, tieteellisen edistyksen tai järjen lakien, vaan riippuu ihmisten toiminnasta.⁵ Gubrium, Holstein ja Hacking siis toteavat, että sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta maailman ja ihmisten paikan maailmassa ei tarvitsisi väistämättä olla sellaisia kuin ne nyt ovat.

1 Esim. Gergen 2009.

2 Esim. Elder-Vass 2012; Hacking 1999; Miller 2008.

3 Gubrium & Holstein 2008, 3.

4 Hacking 1999, 6.

5 Myös Lynch 2001.

Ne ovat sellaisia kuin ne ovat, koska me ihmiset olemme – tavalla tai toisella – rakentaneet niistä sellaisia.

Gubrium, Holsteinin ja Hackingin määritelmässä on useita sosiaalisen konstruktionismin keskeisiä piirteitä, joihin lisävaloa tuovat Gergenin muotoilemat sosiaalisen konstruktionismin perusoletukset. Gergenille sosiaalisen konstruktionismin näkökulma tarkoittaa kriittistä suhtautumista vakiintuneisiin oletuksiin maailmasta ja ihmisistä. Ihmisten käyttämät kategoriat ja luokitukset eivät yksiselitteisesti heijasta ihmisistä riippumattomia tai luonnollisia eroja, vaan ovat tiettyinä aikana tietyssä paikassa sovittuja ja opittuja tapoja hahmottaa maailmaa. Esimerkiksi sukupuolikategoriat, joita osa ihmisistä pitää luonnollisiin eroihin pohjautuvina, ovat konstruktionistisesti tarkasteltuina kategorioita, jotka muodostuvat ihmisten yhdessä tuottamissa puhe- ja toimintatavoissa ja riippuvat ihmisten sukupuoleen liittämistä merkityksistä.⁶ Samoin voi tuntua itsestään selvältä, että maailma koostuu kansoista ja valtioista, joiden välillä liikkuvaa henkilöä kutsutaan tilanteesta riippuen esimerkiksi siirtolaiseksi, turistiksi, pakolaiseksi, maahanmuuttajaksi tai ekspatriaatiksi. Kansallisvaltiot kuitenkin keksittiin vasta joitain satoja vuosia sitten Euroopassa. Termien ”maahanmuuttaja” ja ”ekspatriaatti” käyttöön puolestaan liittyy sopimuksenvaarisia, usein rodullistavia ja toiseuttavia oletuksia: Euroopassa ekspatriaateiksi on luokiteltu lähinnä vain keskiluokkaiset ja länsimaalaiset siirtolaiset, kun taas Somaliasta Eurooppaan muuttanutta lähihoitajaa on todennäköisemmin kutsuttu maahanmuuttajaksi. Gergen korostaakin, että tapamme hahmottaa maailmaa ja ihmisiä maailmassa liittyy enemmän tottumuksiin ja sopimuksiin kuin luonnonlakeihin tai muihin, ihmisistä riippumattomiin lakeihin.⁷ Maailmassa ei väistämättä tarvitsisi olla valtioita, mutta nykyihmiset ovat tottuneet siihen, että näin on. Me ihmiset olemme rakentaneet maailmasta valtioihin pohjaavan järjestelmän

6 Gergen 1985; myös esim. Butler 1990; Ronkainen 1999; myös Salonen ym. tässä teoksessa.

7 Gergen 1985.

ja valtioille määriteltyjä rajoja ylittävistä ihmisistä ekspatriaatteja ja maahanmuuttajia.

Gubriumien ja Holsteinien edellä esitetyn määritelmän mukaan konstruktionistiset tutkimukset keskittyvät yhtäältä prosesseihin, joissa ihmiset rakentavat yhteiskunnallista todellisuutta, ja toisaalta niihin, joissa ihmiset antavat merkityksiä itselleen, toisilleen ja ympäröivälle maailmalle. Tästä pääsemme erääseen sosiaalisen konstruktionismin kenttää keskeisesti jakavaan erotteluun: todellisuuden sosiaalinen rakentuminen voi viitata prosessiin, jossa todellisuudesta tehdään tietynlainen, tai prosessiin, jossa sille annetaan merkityksiä. Edellä esitettyä esimerkkiä käyttäen konstruktionistinen tutkimus voi olla täsmentyneen kiinnostunut prosessista, jossa kansallisvaltiot rakentuvat, tai prosessista, jossa kansallisvaltioiden merkitykset rakentuvat. Samoin konstruktionistinen tutkimus voi olla erityisen kiinnostunut prosessista, jossa siirtolaisuus rakentuu, tai prosessista, jossa sen merkitykset rakentuvat. Tämä erottelu on kaikkea muuta kuin hiusten halkomista. Kansallisvaltioiden rakentamiseen tarvitaan ihmisten välistä vuorovaikutusta, mutta myös esimerkiksi maa-alueita ja paikallaan pysyvää väestöä. Kansallisvaltioiden merkitysten rakentamiseen puolestaan tarvitaan ennen kaikkea symboleja, tarinoita, argumentteja ja retoriikkaa. Ei ole yllättävää, että sellaiset sosiaalisen konstruktionismin versiot, jotka keskittyvät merkitysten ja tulkintojen rakentumiseen, ovat erityisen kiinnostuneita sosiaalisesta vuorovaikutuksesta ja kielestä.⁸

Konstruktionismin juuret

Sosiaalisen konstruktionismin ideat tiedosta ja todellisuudesta eivät syntyneet tyhjästä, vaan niillä on pitkät juuret länsimaisessa filosofiassa.⁹ Sosiologi Risto Heiskala yhdistää sosiaalisen konstruktionismin länsimaisessa filosofiassa noin 1600-luvulla tapahtuneeseen käänteeseen, jossa *epistemologiset* eli tietoteoreettiset kysymykset

8 Gergen 1985; myös Burr 2015.

9 Esim. Weinberg 2008.

asettuivat filosofisen keskustelun ytimeen.¹⁰ Epistemologiset kysymykset koskevat erityisesti havaitsemisen, tietämisen ja totuuden löytämisen mahdollisuuksia ja rajoituksia. Varhaisemmassa länsimaisessa filosofiassa nämä kysymykset olivat myös olennaisia, mutta alisteisia *ontologisille* kysymyksille, toisin sanoen kysymyksille olemassa olevien olioiden eli *entiteettien* perimmäisestä laadusta, eroista ja suhteista. Filosoifeista esimerkiksi René Descartes ja Immanuel Kant edustivat uudenlaista suuntausta, joka asetti filosofisen tarkastelun ensimmäiseksi kohteeksi ontologian asemasta epistemologian – ja erityisesti ihmisen kyvyn saavuttaa ja käsitellä tietoa.

Tässä kirjassa emme kuitenkaan keskity sosiaalisen konstruktionismin filosofisiin juuriin, vaan tarkastelemme sitä ihmistieteiden nykysuuntauksena ja empiirisen tutkimuksen lähestymistapana – tai oikeammin joukkona suuntauksia ja lähestymistapoja. Sen sijaan, että sosiaalinen konstruktionismi esittäisi filosofisia väitteitä todellisuuden tai tiedon perimmäisestä luonteesta tai määritelmistä, tämän kirjan esittelemät sosiaaliset konstruktionismit tarkastelevat sitä, mitä ihmiset ja yhteiskunnat pitävät todellisena ja tietona, miten ja miksi. Filosofian kentällä käydyillä keskusteluilla on kuitenkin ollut, ja on yhä, merkittävä rooli sosiaalisen konstruktionismin muotoutumisessa.¹¹ Yhteiskuntatieteellinen sosiaalinen konstruktionismi on saanut vahvasti vaikutteita muiden muassa Judith Butlerin, Jacques Derridan, John Deweyn, Sandra Hardingin, Thomas Kuhnin ja Ludwig Wittgensteinin filosofiasta.¹²

Yhteiskuntatieteissä sosiaalisen konstruktionismin lähtölaukaukseksi esitetään tyypillisesti kahden Yhdysvalloissa vaikuttaneen sosiologin, Peter L. Bergerin ja Thomas Luckmannin teos *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge* (suom. *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen: Tiedonsosiologinen tutkielma*), joka julkaistiin ensimmäisen kerran vuonna 1966. Vaikka sosiaalisen rakentumisen idea pulpahtelee sosiologisessa

10 Heiskala 2000b.

11 Weinberg 2015.

12 Weinberg 2008; 2015.

kirjallisuudessa läpi 1900-luvun alkupuoliskon, Bergerin ja Luckmannin teos nosti termin laajempaan suosioon.¹³ He ammensivat ajattelunsa lähtökohdat yhtäältä eurooppalaisen sosiologian varhaisilta suunnannäyttäjiltä Karl Marxilta, Max Weberiltä ja Émile Durkheimilta, toisaalta fenomenologifilosofi Alfred Schützilta ja sosiaalipsykologi George Herbert Meadilta. Jälkimmäisiltä Berger ja Luckmann ottivat teoriansa lähtökohdaksi havainnon, jonka mukaan ihmiset käyttävät kielen tarjoamia välineitä, kuten sanoja ja kategorioita, arkielämässä vastaan tulevien tapahtumien ja toimijoiden nimeämiseen ja luokitteluun. Kieli auttaa ihmisiä jäsentämään arkisten kokemusten virtaa ja muodostamaan tottumukseen perustuvia toimintatapoja.

Tapahtumien kielellinen tyypittely esimerkiksi lääkärin vastaanotoksi, yliopiston luennoksi ja jouluateriaksi auttaa ihmisiä hahmotamaan ja muistamaan, kuinka kussakin tilanteessa tulee toimia. Tyypittelyjen seurauksena jokaista tilannetta ei tarvitse vastaanottaa ainutkertaisena. Tavanmukaistuneet toiminnot, joissa myös eri osapuolten suorittamat osatoiminnot ovat tyypiteltyjä, roolitettuja ja rutinoituja, ovat Bergerin ja Luckmannin terminologiassa *instituutioita*. Esimerkiksi instituutiosta sopii yliopiston luento, jossa paitsi luentotapahtuma myös opiskelijoiden ja opettajan roolit ovat tyypiteltyjä, nimettyjä ja suhteellisen selkeitä.

Instituutioiden mikroanalyysistä Bergerin ja Luckmannin teoria etenee kohti yhteiskunnallisia makrorakenteita. Instituutiot edellyttävät perusteluja ja oikeutusta, joita tarjoavat esimerkiksi myytit, kertomukset ja teorit, mukaan lukien tieteelliset teorit. Esimerkiksi pedagogiset teorit oppimisesta ja opettamisesta voivat auttaa eri osapuolia oikeuttamaan yliopiston luennon institutionaalisia järjestyksiä – tai kyseenalaistamaan ja kritisoimaan niitä. Lopulta Bergerin ja Luckmannin teos sisältää myös teorian siitä, kuinka yhteiskunnan uudet jäsenet *sosiaalistetaan* eli sopeutetaan osaksi institutionaalisia järjestyksiä ja niiden oikeuttamisen tapoja.

1970-luvulla sosiologit hyödynsivät Bergerin ja Luckmannin ajatuksia sosiaalisesta rakentumisesta muun muassa tieteen ja sosiaalisten ongelmien tutkimuksessa.¹⁴ Sosiaalisten ongelmien osalta merkiteokseksi nousi sosiologien Malcolm Spectorin ja John I. Kitsusen kirja *Constructing Social Problems* (1977), joka inspiroi tutkijoita tarkastelemaan kriittisesti merkityskamppailuja, joissa yhteiskunnan eri toimijat esittävät väitteitä määrättyjen sosiaalisten asiantilojen ongelmallisuudesta. 1980-luvulla sosiaalisen konstruktionismin ideat ja terminologia laajenivat sosiologiasta muihin tieteenaloihin, muun muassa politiikan tutkimukseen, sosiaalipsykologiaan ja antropologiaan.¹⁵ Länsimaisissa yhteiskuntatieteissä alettiin puhua kielellisestä käänteestä, jonka myötä etenkin diskurssianalyttiset lähestymistavat kyseenalaistivat totuttuja tutkimusasetelmia kääntämällä tutkimuksen katseen selvärajaisten entiteettien välisistä kausaalista suhteista kohti kielenkäytön, tulkinnan ja merkityksenannon prosesseja. Samalla sosiaalinen konstruktionismi alkoi saada Bergerin ja Luckmannin teoksesta selvästi poikkeavia muotoja ja merkityksiä.¹⁶

Sosiaalisen konstruktionismin uudet muodot ja merkitykset saivat vaikutteita muiden muassa *jälkimodernismiksi* ja *jälkistrukturalismiksi* kutsutuista mannereurooppalaisen yhteiskuntafilosofian ja -teorian suuntauksista (esim. Derridan ja Foucault'n ajattelusta). Nämä suuntauokset suhtautuivat kriittisesti modernistisiin, länsimaisiin ihanteisiin järjen ja tieteen edistyksestä ja korostivat tiedon ja totuuden sidoksellisuutta yhtäältä kieleen ja toisaalta yhteiskunnallisiin valtasuhteisiin.¹⁷ Sekä jälkimodernismi että jälkistrukturalismi viittaavat suuntauksiin, joissa keskeistä on kyseenalaistaa universaalien totuuden tavoittelu ja yksilön järkeen ja vapautteen pohjautuva ihmiskuva sekä painottaa merkitysten moninaisuutta. Vaikka jälkimodernismi ja jälkistrukturalismi ovat kehittyneet osin erilais-

14 Best 2008; ks. myös Cañada & Tarkkala tässä teoksessa.

15 Best 2008.

16 Heiskala 2000a, 103; Lynch 2001; Ronkainen 1999, 82.

17 Burr 2015.

ten kehityskulkujen tuloksena, termejä usein käytetään viittaamaan samojen teoreetikkojen ajatteluun ja tutkimusperinteisiin.¹⁸

Kummankin suuntauksen vaikutus sosiaalisen konstruktionismin kenttään on ollut mittava: nykyisin on jo pitkään ollut mahdollista löytää sosiaalista konstruktionismia käsitteleviä akateemisia yleisesityksiä, joissa termi ankkuroituu ennen muuta jälkimodernismiin ja jälkistrukturalismiin eikä enää lainkaan Bergeriin ja Luckmanniin.¹⁹ Esimerkiksi sukupuolesta kiinnostuneille tutkijoille Butlerin vaihtelevasti jälkimoderniksi tai jälkistrukturalistiseksi luonnehdittu teoretisointi on usein ensisijainen konstruktionistisen lähestymistavan lähde.²⁰ Peukalosääntönä voidaan pitää, että mitä vahvemmin sosiaalista konstruktionismia koskevat keskustelut kiinnittyvät sosiologiaan tieteenalana, sitä todennäköisemmin niiden tulkinnat sosiaalisesta konstruktionismista kytkeytyvät Bergeriin ja Luckmanniin. Sosiologian ulkopuolella kaksikon vaikutus on vähäisempi.

Termien *konstruktionismi* ja *konstruktivismi* moniselitteiseen suhteeseen liittyy myös terminologisia hankaluuksia. Monet tutkijat käyttävät niitä toistensa synonyymeina²¹, ja esimerkiksi filosofissa sekä tieteen- ja teknologiantutkimuksessa sosiaaliseen konstruktionismiin viitataan usein termillä ”konstruktivismi”.²² Termien käyttö toistensa synonyymeina saattaa kuitenkin herättää hämmennystä muun muassa psykologian ja sosiaalipsykologian kentillä. Eri tieteenaloilla sosiaalisen konstruktionismin periaatteita on yhdistelty tieteenalojen omien teoreetikoiden ajatuksiin. Esimerkiksi psykologiassa sosiaalisen konstruktionismin lähestymistavan muotoutumiseen vaikuttivat Lev Vygotskin ja Jean Piaget’n konstruktivistiset tutkimukset tiedon sosiaalisesta rakentu-

18 Gannon & Davies 2007.

19 Esim. Edley 2001b; Elder-Vass 2012.

20 Butler 1990.

21 Esim. Potter 1996a.

22 Esim. Alanen 2015; Latour 2003; Lynch 2016; ks. myös Cañada & Tarkkala tässä teoksessa.

misesta oppimisen kontekstissa.²³ Edellä mainituilla tieteenaloilla konstruktivismi-termi viittaakin ennen kaikkea oppimisteoriaan, jonka juuret löytyvät kognitiivisesta psykologiasta ja kehityspsykologiasta. Kognitiivinen psykologia tarkastelee ihmisten tiedollisia toimintoja, kuten havaitsemista, muistamista ja ongelmanratkaisua. Sellaisia kognitiivista kehitystä tarkastelevia suuntauksia, jotka korostavat yksilön aktiivisuutta sosiaalisen maailmansa rakentajana, nimitetään psykologiassa ja sosiaalipsykologiassa konstruktivistisiksi.²⁴ Erityisesti psykologiassa ja sosiaalipsykologiassa sosiaalisesta konstruktionismista on kuitenkin muotoiltu kognitiivisten – ja siten myös konstruktivististen – lähestymistapojen haastajaa. Esimerkiksi sosiaalipsykologi Jonathan Potter on muotoillut sosiaalisesta konstruktionismista kognitiiviselle sosiaalipsykologialle vaihtoehtoisia näkökulmaa.²⁵ Tällainen konstruktionistinen näkökulma siirtää huomion pois yksilön mielen sisällä tapahtuvista tiedon rakentumisen prosesseista, kuten havaitsemisesta ja oppimisesta, kohti vuorovaikutuksellisia prosesseja, joissa toimijat yhdessä ja tilannekohtaisesti neuvottelevat asioiden merkityksistä.

Myös esimerkiksi kertomusten tutkimuksessa tehdään tyypillisesti eroa konstruktivistisen ja konstruktionistisen tutkimuksen välille.²⁶ Kuitenkin esimerkiksi Bergerin ja Luckmannin teosta on mahdollista lukea linjassa kognitiivisten tai konstruktivististen teorioiden kanssa teoriana siitä, kuinka yksilöt sosialisaatiossa sisäistävät yhteiskunnan vallitsevia kielellisiä käsitteellistyksiä. Sisäistämisen seurauksena nämä käsitteellistykset alkavat ohjata yksilöiden havaitsemista, ajattelua ja toimintaa.²⁷ Sosiaalipsykologi Vivien Burr sijoittaa sosiaalisen konstruktionismin kenttään myös konstruktivistisia teoretisointeja kuten psykologi George Kellyn henkilökohtaisten konstruktioiden teorian, jonka pyrkimyksenä on kuvata ihmis-

23 Kuusela 2002.

24 Esim. Helkama ym. 2015.

25 Potter 1996a; ks. myös Niska tässä teoksessa.

26 Sparkes & Smith 2008; ks. myös Hyvärinen & Hatavara tässä teoksessa.

27 Esim. Potter 2012; myös Juhila 1999, 171.

mielen ja havainnoinnin kehittymistä tietynlaiseksi kunkin yksilön suhdet historian seurauksena.²⁸ Konstruktivismiin ja konstruktionismiin suhde on siis varsin moniselitteinen; toisinaan termejä käytetään synonyymeina, joskus taas korostamaan näkökulmien välisiä eroja. Kysymystä konstruktionististen ja kognitiivisten lähestymistapojen eroista ja yhtymäkohdista tarkastelevat tässä teoksessa erityisesti Hakoköngäs ja kumppanit, Hyvärinen ja Hatavara, Niska sekä Olakivi.

Minkä rakentumisesta puhutaan, kun puhutaan todellisuuden sosiaalisesta rakentumisesta?

Edellä olemme tarjonneet sosiaaliselle konstruktionismille eräitä hyvin yleisluontoisia määritelmiä. Näiden mukaan sosiaalinen konstruktionismi esittää, että maailma ja ihmisten paikka siinä ovat ihmisten itse sellaiseksi rakentamia. Nämä erittäin yleisluontoiset ja väljät määritelmät jättävät kuitenkin täsmentämättä, millaista oikeastaan on ihmisten tekemä rakennustyö. Mitä ihmiset lopulta rakentavat, ja mitä tutkijat tarkoittavat rakentamisella? Vastaukset näihin kysymyksiin vaihtelevat suuresti sosiaalisen konstruktionismin eri versioissa.

Kirjassaan *The Social Construction of What? Hacking* kehottaa tutkijoita määrittelemään tarkasti, millaisten asioiden ”sosiaalista rakentumista” he kulloinkin tarkastelevat. Hackingin mukaan tutkijat tarkastelevat hyvin erilaisten asioiden rakentumista silloin, kun he tarkastelevat esimerkiksi faktojen, ideoiden, käsitteiden, luokituksen, asiantilojen tai materiaalien objektien sosiaalista rakentumista.²⁹ Jatkaaksemme aiempaa esimerkkiämme: Suomen valtion rakentumista abstraktina ideana on mahdollista tarkastella vaikkapa tutkimalla, miten käsitteeseen ”Suomen valtio” on liittynyt erilaisia mielikuvia ja merkityksiä esimerkiksi sanomalehtiteksteissä, historian oppikirjoissa tai eri aikakausien tai puolueiden hallitusohjel-

28 Burr 2015.

29 Hacking 1999, 21–24.

missa. Suomen valtion sosiaalista rakentumista asiantilana (esim. valtiollinen itsenäisyys) tai materiaalisena objektina (Suomelle kuuluvat maa-alueet) voi puolestaan tarkastella esimerkiksi tutkimalla historiallisia tapahtumia, jotka johtivat Suomen valtion irtautumiseen Venäjän keisarikunnasta tai vaikkapa rajavalvonnan arkisia käytäntöjä, jotka erottavat Suomen valtiolle kuuluvat alueet muille valtioille kuuluvista alueista.

Erilaiset rakentumisen tavat kietoutuvat usein toisiinsa. Sillä, miten suomalaisuusliikkeen edustajat rakensivat Suomen valtion ideaa 1800-luvun kirjoituksissaan, oli seurauksia valtion myöhemmälle rakentumiselle materiaalisena objektina, millä puolestaan oli seurauksia myöhemmille kirjoituksille Suomen valtiosta sanomalehdissä tai koulujen oppikirjoissa. Hackingin mukaan tällaiset *kehä-* tai *silmukkavaikutukset* ovat tavallisia ihmistieteiden tutkimille ilmiöille.³⁰ Siinä missä kaukaiset galaksit eivät (tietääksemme) välitä siitä, miten ihmiset niitä luokittelevat, ihmistieteiden tutkimilla ja tekemillä luokituksilla on usein seurauksia luokitusten kohteille. Monimutkaisista *kehä-* ja *silmukkavaikutuksista* huolimatta tutkijoiden kannattaa määritellä täsmällisesti, mihin he kulloinkin viittaavat termillä ”rakentuminen”. Muussa tapauksessa käy helposti niin, että tutkijat käyttävät samanlaista terminologiaa mutta keskustelevat toistensa ohii ja pitkälti eri asioista.

Termiin ”sosiaalinen konstruktionismi” liittyviä sekaannuksia ovat käsitelleet myös muut tutkijat.³¹ Sosiologi Scott R. Harrisin mukaan varsinkin sosiologeilla on tapana keskustella sosiaalisesta konstruktionismista ainakin kahdessa erilaisessa merkityksessä, mikä aiheuttaa helposti väärinymmärryksiä. Sekaannusten välttämiseksi Harris ehdottaa erottelua *tulkitsevan* ja *objektiivisen sosiaalisen konstruktionismin* välille. Molemmat tavat keskustella sosiaalisesta konstruktionismista hyväksyvät Hackingin yleisluontoisen määritelmän, jonka mukaan asia X on sosiaalisesti rakentunut, mikäli ihmisten toiminta on

30 Hacking 1999.

31 Esim. Edley 2001b; Edwards 1997.

– tavalla tai toisella – vaikuttanut sen rakentumiseen. Kuitenkin ne asiat X, joiden rakentumiseen tutkijat viittaavat, ymmärretään varsin eri tavoin konstruktionismin eri versioissa.³²

Kun tutkijat keskustelevat rakentumisesta objektiivisen konstruktionismin viitekehyksessä, he ottavat lähtökohdakseen oletuksen, jonka mukaan heidän tutkimansa sosiaalisesti rakentuneet asiat ja ilmiöt ovat olemassa enemmän tai vähemmän sellaisina kuin tutkijat ne itse havaitsevat. He voivat tunnistaa tutkimuskohdetta koskevat tulkinta- ja määrittelykiistat, mutta nämä eivät ole heidän tutkimuksensa ydinkohde. Sen sijaan he tarkastelevat niitä sosiaalisia tekijöitä tai prosesseja, jotka vaikuttavat tutkittavan asian tai asiantilan syntyamiseen, muodostumiseen tai rakentumiseen. Objektiivisen konstruktionismin terminologiasta ammentava tutkija saattaa kutsua esimerkiksi nuorten syrjäytymistä sosiaalisesti rakentuneeksi ongelmaksi. Tällöin hän korostaa, ettei nuorten syrjäytyminen ole väistämätön ja esimerkiksi talouden tai biologian lakien sanelema asiantila, vaan tilanne, jonka takana on monimutkaisia sosiaalisia prosesseja ja tekijöitä koulutusjärjestelmän epäkohdista osallistumismahdollisuuksien puutteeseen. Kuitenkin nuorten syrjäytyminen on kyseiselle tutkijalle olemassa enemmän tai vähemmän yksiselitteisenä ja siten objektiivisena tosiasiana – ainakin kyseisen tutkimuksen kontekstissa. Tutkija voi tietenkin valita toisenlaisen näkökulman toisessa tutkimuksessaan tai joskus samankin tutkimuksen eri kohdassa.

Kun tutkijat keskustelevat rakentumisesta tulkitsevan sosiaalisen konstruktionismin viitekehyksessä, he viittaavat ennen kaikkea tiedon, totuuden, tulkintojen, merkitysten ja faktojen rakentumiseen eli tutkimuskohteisiin, jotka ovat perinteisesti kuuluneet *tiedonsosiologian* alaan. Tulkitsevan konstruktionismin näkökulmasta esimerkiksi ”nuoret” ja ”syrjäytyminen” ovat asioita, joiden merkitykset eivät ole väistämättömiä vaan ihmisten sosiaalisesti rakentamia. Kiinnostavaa voi olla esimerkiksi tutkia, millaisia merkityksiä

32 Harris 2008.

kategoria ”nuoret” ja termi ”syrjäytyminen” saavat yhteiskunnallisissa määrittelyprosesseissa, miten nuorten syrjäytyminen määrittyy yhteiskunnalliseksi ”ongelmaksi” ja millaisia tulkintakiistoja määrittelyprosessit mahdollisesti sisältävät. Kiinnostavaa voi myös olla tutkia, millaisia selityksiä yhteiskunnalliset määrittelyprosessit tarjoavat erilaisille ilmiöille tai asiantiloille. Tulkitsevaan konstruktionismiin nojaava tutkimus ei siis välttämättä oleta objektiivisen konstruktionismin tavoin, että sosiaaliset selitykset ilmiöille tai asiantiloille ovat muita selityksiä uskottavampia. Sen sijaan tulkitsevan konstruktionismin näkökulma voi tarkastella, miten vaikkapa sosiaaliin, biologiin, taloudellisiin tai muihin tekijöihin vetoavat selitysmallit eri ilmiöille rakentuvat, kilpailevat ja kamppailevat uskottavuudesta yhteiskunnallisissa kiistoissa, keskusteluissa ja määrittelyprosesseissa.

Koko ajatus sosiaalisista selityksistä tai erottelu erilaisia tekijöitä painottaviin selitysmalleihin voi tulkitsevan konstruktionismin näkökulmasta näyttäytyä sosiaalisesti rakentuneena ideana. Yhdestäkään ihmisestä ei tule automaattisesti ”syrjäytynyt nuori” pelkästään sosiaalisten, biologisten tai taloudellisten tekijöiden seurauksena, vaan lopulta vasta yhteiskunnallisten luokittelu-, määrittely- ja tulkintaprosessien seurauksena. Tulkitsevan konstruktionismin viitekehityksessä operoivat tutkimukset kohdistuvat erilaisia asioita koskevien tulkintojen rakentumiseen, eikä kaiken rakentumista voi koskaan tarkastella samassa tutkimuksessa. Jos tutkimuksen tavoitteena on tarkastella esimerkiksi termiin ”syrjäytyminen” liittyviä merkityksiä Suomen sosiaalipolitiikassa, ei saman tutkimuksen välttämättä kannata problematisoida kategoriaa ”Suomi” ja siihen liittyviä merkityksiä – tämä voi puolestaan olla mielekäs tavoite toiselle tutkimukselle.

Harrisin erottelu koskee termin ”sosiaalinen rakentuminen” käyttötapoja. Hän ei siis väitä, että tulkitsevan sosiaalisen konstruktionismin näkökulma olisi kiinnostunut ainoastaan tulkinnoista ja objektiivinen konstruktionismi ainoastaan yksiselitteisistä tosiasioista. Useimmiten tulkitseva konstruktionismi on kiinnostunut

myös sosiaalisesti rakentuvien tulkintojen syistä ja seurauksista, mukaan lukien niiden materiaaliset ulottuvuudet. Vastaavasti objektiivisen sosiaalisen konstruktionismin näkökulmaan nojaavat tutkimukset voivat olla kiinnostuneita siitä, miten yhteiskunnalliset tulkintaprosessit vaikuttavat niihin ilmiöihin, joita kyseiset tutkimukset päättävät lähestyä sosiaalisesti rakentuneina. Olennaista on, että tulkitsevasta ja objektiivisesta konstruktionismista ponnistavat tutkimukset viittaavat termillä ”sosiaalinen konstruktio” erilaisiin asioihin: tulkitsevassa konstruktionismissa tiedon ja tulkintojen rakentumiseen; objektiivisessä konstruktionismissa sellaisten asioiden rakentumiseen, joita kyseiset tutkimukset lähestyvät yksiselitteisinä tosiasioina, mutta joiden olemassaolo niiden mukaan riippuu sosiaalisista tekijöistä tai prosesseista. Harris siis osoittaa, kuinka tutkijat käyttävät rakentumisen metaforaa erilaisissa tarkoituksissa ja puhuvat näin helposti toistensa ohi. Metaforaa käyttävän tutkijan olisikin hyödyllistä täsmentää, millaisten asioiden rakentumisesta kulloinkin on kyse. Joskus sama tutkimus voi tarkastella monenlaisien asioiden rakentumista, mutta silloinkin kohteiden täsmentäminen on paikallaan. Täsmäntämisessä voi nojata Harrisin erotteluun, mutta myös muunlaiset erottelut ovat tietenkin mahdollisia.³³

Näkökulmia tiedon, tulkintojen ja totuuksien rakentumiseen

Burr on avannut sosiaalisen konstruktionismin versioita erityisesti psykologeille ja sosiaalipsykologeille erottamalla toisistaan *mikro-* ja *makrokonstruktionismin*. Yhteistä molemmille on kiinnostus tiedon, tulkintojen ja totuuksien sosiaaliseen rakentumiseen ja lähtökohta, jonka mukaan ihmisten ja yhteiskuntien harjoittamat luokitukset ja kategorisoinnit riippuvat historiallisista konteksteista.³⁴ Tässä mielessä voimme tulkita sekä mikro- että makrokonstruktionismin edustavan enemmän edellä käsittelemämme tulkitsevaa konstruk-

33 Esim. Edley 2001b; Edwards 1997.

34 Burr 2015.

tionismia kuin objektiivista konstruktionismia. Suuntaukset eivät ole kiinnostuneita tiedosta ja tulkinnoista niiden itsensä vuoksi. Olennaista on, millaisia seurauksia tiedolla ja tulkinnoilla on joko ihmisten väliselle vuorovaikutukselle tai laajemmin yhteiskunnille.

Mikrokonstruktionismin edustajiksi Burr nimeää muiden muassa Gergenin tutkimukset ja diskursiiviseksi psykologiaksi nimetyin sosiaalipsykologian suuntauksen.³⁵ Makrokonstruktionismin hän puolestaan liittää ensisijaisesti jälkistrukturalistiseen ja eritoten foucault'laiseen ajatteluun. Lisäksi hän liittää siihen esimerkiksi lingvistiikasta ponnistavan kriittisen diskurssianalyysin, joka tyypillisesti yhdistetään kielitieteilijä Norman Faircloughin työhön.³⁶ Lähestymistapojen kirjo on toisin sanoen laaja, ja niiden väliset erot voivat olla huomattavia. Keskitymmekin tässä luvussa mikro- ja makrokonstruktionististen suuntausten yleisiin piirteisiin. Yksityiskohtaisempia esityksiä eri suuntauksia tarjoavat kirjan muut luvut.

Sekä mikro- että makrokonstruktionistinen tutkimus on kiinnostunut kielenkäytöstä, johon tutkijat viittaavat tyypillisesti *diskurssin* käsitteellä. Diskurssi kuitenkin tarkoittaa hieman eri asiaa mikro- ja makrokonstruktionismissa. Joskus tutkijat erottavat nämä kaksi merkitystä kirjoittamalla diskursseista (pienellä alkukirjaimella mikrokonstruktionistisessa merkityksessä) ja Diskursseista (isolla alkukirjaimella makrokonstruktionistisessa merkityksessä).³⁷ Mikrokonstruktionismissa diskurssi tarkoittaa mitä tahansa arjen tilanteissa tuotettua puhetta, kirjoitusta tai muuta kommunikaatiota. Esimerkiksi pyyntö ”tuotko kaupasta kahvia” on kappale diskurssia, joka tässä yhteydessä viittaa kielenkäyttöön, jonka kautta ihmiset osallistuvat vuorovaikutukseen.³⁸ Makrokonstruktionismissa diskurssi puolestaan tarkoittaa historiallisesti kehittynyttä ja vakiintunutta puhumisen, tietämisen ja tulkitsemisen tapaa, joka rakentaa kohteestaan tietynlaisen version.

35 Burr 2015; ks. myös Niska tässä teoksessa.

36 Burr 2015; ks. myös Törrönen & Menard tässä teoksessa.

37 Johnstone 2018; myös Alvesson & Karreman 2000.

38 Ks. myös Niska tässä teoksessa.

Foucault'n ajattelua seuraten makrokonstruktionismissa diskursit muodostuvat muun muassa merkityksistä, metaforista ja kuvista, jotka yhdessä tuottavat ilmiöstä, tapahtumasta tai henkilöstä tietynlaisen.³⁹ Diskurssien välityksellä myös materiaaliset ja ei-inhimilliset asiat kommunikoivat. Esimerkiksi lääkärin takki ei ole vain kangasta vaan myös symboliikkaa, viestejä, merkityksiä ja ”kieltä”. Tiettyinä aikakautena ja tiettyssä kulttuurissa muodostuu useampia diskursseja, joiden totuudellisuudesta käydään jatkuvaa valtakamppailua. Esimerkiksi avioliitto määrittyy pyhäksi sakramentiksi katolisessa diskurssissa, mutta patriarkaaliseksi instituutioksi feministisessä diskurssissa. Sellaiset diskursit, joiden tuottama versio todellisuudesta näyttäytyy itsestään selvänä ja kyseenalaistamattomana, omaavat erityistä valtaa, koska niitä ylläpidetään institutionalisoituneiden käytäntöjen kautta. Esimerkiksi avioliiton merkitystä pyhänä liittona ylläpitää paitsi kirkon ja uskonnon pitkän historian aikana kertynyt vaikutusvalta myös kirkolliset rituaalit ja yhteisölliset tapahtumat kuten kirkkohäät.

Burrin mukaan toinen keskeinen ero mikro- ja makrokonstruktionismin välillä on niiden näkemys ihmisten toimijuudesta.⁴⁰ Mikrokonstruktionismi keskittyy ihmisten väliseen paikalliseen ja tilannekohtaiseen vuorovaikutukseen ja siihen, miten ihmiset toimijoina – yhteistoiminnallisesti, tottuneesti ja kielen ja kommunikaation avulla – rakentavat vuorovaikutuksessa erilaisia versioita itsestään, toisistaan ja ympäröivästä todellisuudesta. Mikrokonstruktionismi katsoo, että yksilöt aktiivisesti, joskin enimmäkseen rutiinimaisesti, hyödyntävät kieltä ja viestintää tehdäkseen asioita. Tutkija saattaa tarkastella esimerkiksi sitä, miten vuorovaikutuksen osapuolet suostuttelevat toisiaan hyväksymään oman näkemyksensä tai suojaavat tai haastavat omia tai vuorovaikutuksen toisen osapuolen kasvoja.

Makrokonstruktionismin näkökulmasta puolestaan on kyseenalaistettu ajatus toimijoista, jotka tuottavat merkityksenantoja ja

39 Burr 2015.

40 Burr 2015.

hyödyntävät niitä omien, tilannekohtaisten tarkoituksensa tavoitteluun. Kieltä käyttävien ihmisten toimijuuden sijaan makrokonstruktionismissa painotetaan vallassa olevien diskurssien vaikutuksia ihmisten elämään ja yhteiskunnallisten ilmiöiden muodostumiseen ja ylläpitoon. Makrokonstruktionistinen tutkimus on toisin sanoen kiinnostunut siitä, mitä kieli (laajasti ymmärrettynä) tekee ja saa aikaan yhteiskunnissa pikemminkin kuin siitä, mitä ihmiset tekevät kielellä tilannesidonnaisessa vuorovaikutuksessa. Suuntauksen toimijuustulkinta on tyyppillinen etenkin jälkistrukturalistien kuten Derridan ja Foucault'n teoretisointien kuvauksissa, joiden yhteydessä toistetaan heidän kirjoituksistaan tulkittavissa olevaa ajatusta subjektin kuolemasta.⁴¹

Koska makrokonstruktionistinen tutkimus on kiinnostunut siitä, mitä diskurssit ja niihin kytkeytyvät käytännöt tekevät ja saavat aikaan yhteiskunnissa, se tarkastelee tyyppillisesti diskurssien historiallisia muutoksia sekä diskursiivista valtaa. Toisin sanoen se tutkii sitä, millä tavoin tiettyä aikakautena vallitsevat diskurssit mahdollistavat ja rajaavat merkitysten, tiedon ja totuuden muodostusta. Vallankäytön ei nähdä palautuvan yksinomaan tietyn valtaapitävän ihmisryhmän kuten tuomareiden, poliisien, omistavan luokan tai muutoin hyvässä yhteiskunnallisessa asemassa olevien ihmisten toimintaan, vaan sen katsotaan juontuvan toistuvista käytännöistä ja niiden saamasta institutionaalisesta tuesta.⁴² Valta on vaikuttavimmillaan silloin, kun se piiloutuu itsestäänselvyykseen, sillä tällöin vaihtoehtoiset ymmärrystavat rajautuvat pois näköpiiristä. Burr mainitsee esimerkkinä tällaisesta normalisoitumisesta länsimaiset käsitykset romanttisesta rakkaudesta.⁴³ Makrokonstruktionistisesti tarkasteltuna romanttinen rakkaus ja siihen liittyvät tunteet ja oletukset muun muassa rakkauden kohteesta usein vastakkaista sukupuolta edustavana ymmärretään vallitsevien diskurssien kautta muodostuvina ja niiden rajaamina. Valtaapitävien diskurssien nä-

41 Esim. Foucault 1991.

42 Esim. Miller 2008.

43 Burr 2015, 84–87.

kymättömän vaikutusvallan vuoksi ilmiöön liitetyt tuntemukset ja toiveet voivat tuntua hyvinkin luonnollisilta ja tavoittelun arvoisilta. Samanaikaisesti kuitenkin näiden diskurssien vastustus ja kokemukset niiden luonnottomuudesta ovat myös mahdollisia.

Mikro- ja makrokonstruktivististen suuntausten toimijuuspainotukset ovat etenkin historiallisesti eronneet toisistaan. Kuitenkin nykyään jo pelkästään foucault 'laiseen teoretisointiin liittyvistä toimijuuden käsitteellistyksistä on monenlaisia tulkintoja, eivätkä läheskään kaikki nykytutkijat allekirjoita väitettä siitä, ettei tuo teoretisointi mahdollistaisi ihmisten aktiivisen toimijuuden esiin tuomista.⁴⁴ Nykyisin on myös tavallista, että tutkijat pyrkivät yhdistelmään mikro- ja makrokonstruktivistisia toimijuustulkintoja ja -painotuksia. Esimerkiksi kriittiseksi diskursiiviseksi psykologiaksi nimetty lähestymistapa pohjautuu ajatukselle ihmisistä sekä diskurssien tuotteina että diskursiivisten merkityksenantojen aktiivisina tuottajina.⁴⁵ Toimijuuskäsitysten yhteensovittamista on esiintynyt myös kriittisen diskurssianalyysin piirissä.⁴⁶

Vaikka mikro- ja makrokonstruktivismien erottelu voi auttaa hahmottamaan konstruktivismien kenttää, ei niitä ole Burrinkaan mukaan välttämätöntä nähdä kaikilta osin toisensa poissulkevin. Kuten edellä toimme esiin, tutkimukset usein yhdistelevät elementtejä molemmista lähestymistavoista, minkä seurauksena yksittäisten tutkimusten luokittelu yksiselitteisesti mikro- tai makrokonstruktivistiseksi ei aina ole mahdollista. Kuitenkin tutkimukset voivat yhdistellä mikro- ja makrokonstruktivistisia elementtejä hyvinkin erilaisin painotuksin ja lopputuloksin. Näitä painotuseroja Burrin erottelu voi osaltaan auttaa ymmärtämään. Burrin erottelu voi siten auttaa ymmärtämään konstruktivististen lähestymistapojen monimuotoisuutta riippumatta siitä, haluavatko tutkijat sitoutua hänen käyttämäänsä terminologiaan.

44 Esim. Miller 2008.

45 Wetherell 1998; myös Niska tässä teoksessa; Nortio ym. tässä teoksessa; Salonen ym. tässä teoksessa.

46 Fairclough 2005.

Tietoon liittyviä taustaoletuksia

Filosofisesti sosiaalinen konstruktionismi yhdistetään usein *tiedolliseen relativismiin*.⁴⁷ Toisin kuin joskus väitetään, tiedollinen relativismi ei kiistä ihmisistä tai tulkinnosta erillisen todellisuuden tai sen ilmiöiden olemassaoloa.⁴⁸ Nimensä mukaisesti tiedollinen relativismi ei oikeastaan edes käsittele ontologiaa eli olemassaolon kysymyksiä, vaan epistemologiaa kysymyksiä tiedon rajoista ja mahdollisuuksista.

Tiedollisesta relativismista esiintyy useanlaisia versioita. Yleisesti ottaen ne suhtautuvat epäilevästi oletukseen, jonka mukaan todellisuudesta on mahdollista esittää kielestä, kulttuurista ja tulkinnasta riippumattomia totuusväittämiä.⁴⁹ Se, mikä on kenellekin totta, riippuu näkökulmasta, elämänmuodosta, kielestä, käsitteistä ja diskursseista. Väitteen ”ulkona sataa räntää” totuudellisuus riippuu paitsi siitä, mitä ulkona tapahtuu, myös siitä, millaisia käsitteitä taivaalta putoaville asioille esiintyy väitteen todenmukaisuutta arvioivan yhteisön keskuudessa. Jos yhteisöllä ei ole käsitettä ”räntä”, ei väite ”ulkona sataa räntää” merkitse sille mitään.

Ajatus siitä, että todellisuutta koskevat väitteet ja niiden totuusarvo riippuvat näkökulmasta, ei ole nykytieteessä erityisen radikaali.⁵⁰ Vaihtoehtoista kantaa edustavat lähinnä *empirismiksi* ja *positivismiksi* (tai loogiseksi empirismiksi ja loogiseksi positivismiksi) kutsutut ihmistieteen suuntauks⁵¹, joskaan näidenkään termien merkityksestä ei vallitse tutkijoiden keskuudessa yksimielisyyttä. Usein termit yhdistetään 1900-luvun alkupuolella länsimaissa suosittuihin ajattelusuuntiin, joiden mukaan ihmistieteiden tulee ihannetapauksessa tavoitella sellaisia väitteitä, jotka ovat täysin riippumattomia tulkinnosta ja tulkitsijasta ja jotka ovat todellisuutta koskevien välittömien havaintojen perusteella osoitettavissa yksiselitteisen todeksi.⁵² Tätä kantaa, varsinkaan sen jyrkässä muodossa, puolustaa

47 Esim. Raatikainen 2004, 42–70; myös Burr 2015.

48 Esim. Edwards ym. 1995.

49 Raatikainen 2004, 42; myös Burr 2015, 9, 26.

50 Raatikainen 2004.

51 Raatikainen 2004, 22.

52 Raatikainen 2004, 22–24; myös Burr 2015, 2.

harva nykytutkija. Kaikki konstruktionistinen tutkimus, eritoten tulkitsevan konstruktionismin kehyksessä, lähtökohtaisesti erotautuu empiristisistä ja positivistisistä suuntauksista.

Harva nykytutkija – konstruktionismin kentällä tai sen ulkopuolella – katsoo, että kielen välityksellä on mahdollista esittää väitteitä tai representaatioita, jotka yksiselitteisesti kuvaavat, heijastavat tai vastaavat kielestä erillistä tai sen ulkopuolella sijaitsevaa todellisuutta. Osan mielestä tutkimuksen on silti mielekäästä, järkevää tai jopa välttämätöntä pohtia, kuinka hyvin tai huonosti erilaiset maailmaa koskevat kuvaukset edustavat kuvauksen oletettua kohdetta.⁵³ Tämän katsantokannan mukaan todellisuutta koskevat kuvaukset, tulkinnat ja representaatiot – esimerkiksi erilaisissa empiirisissä aineistoissa – voivat olla tarkkoja kuten valokuva tai heikkolaatuisia kuten pienen lapsen piirros.⁵⁴ Tutkimuksen keskeisenä tehtävänä on erottaa tarkat kuvaukset vähemmän tarkoista, vinoutuneista ja vääristyneistä kuvauksista. Empiirisissä sosiaalitieteissä tämänkaltaista näkökulmaa kielen ja todellisuuden suhteeseen kutsutaan joskus tietoteoreettiseksi realismiksi⁵⁵ erotuksena tiedollisesta (eli tietoteoreettisesta) relativismista. Vääristyneitä ja vinoutuneita voivat olla yhtä lailla tieteen esittämät kuin arkijärkiset tai avoimen ideologiset ja yhteiskuntapoliittiset kuvaukset. Jos valtalehden pääkirjoitus väittää, että massatyöttömyys johtuu työnhakijoiden saamattomuudesta, yllä kuvatun linjan tutkija voi ottaa tehtäväkseen osoittaa väite vääräksi: massatyöttömyys ei johdu työnhakijoiden saamattomuudesta, vaan työpaikkojen puutteesta.

Konstruktionismin monimuotoisella kentällä yllä kuvattu lähestymistapa on harvoin ensisijainen. Konstruktionistisesti orientoituneet tutkijat harvoin katsovat, että heidän tutkimuksensa ydintehtävänä on arvioida heidän tutkimusaineistoissaan esiintyvien kielellisten kuvausten tai väittämien kykyä heijastaa tai representoida niiden ulkopuolista todellisuutta. Konstruktionistisen tutkimuksen

53 Jokinen 2022; Silverman 2014, 174–177; Willig 2012, 67–69.

54 Edley 2001b.

55 Ks. Hyvärinen & Hatavara tässä teoksessa; myös Willig 2012, 67–69.

kiinnostus kieleen on yleensä toisenlainen. Se kohdistuu tyypillisesti siihen, mitä kieli tekee tai saa aikaan yhteiskunnassa tai mitä eri toimijat saavat aikaan kielen avulla. Jos valtalehden pääkirjoitus väittää, että massatyöttömyys johtuu työnhakijoiden saamattomuudesta, voi konstruktionistinen tutkimus kysyä esimerkiksi seuraavan tyyppisiä kysymyksiä: Miten ja millaisin keinoin kirjoitus rakentaa esittämästään väitteestä faktuaalisen, vakuuttavan tai yleisön tunteisiin vetoavan? Mitä kirjoitus sanoo – tai jättää sanomatta – oman argumenttinsa tueksi? Millaisia vaihtoehtoisia kuvaustapoja kirjoitus sivuuttaa tai vaintaa? Millaisia etuja ja intressejä kirjoitus mahdollisesti edistää tai palvelee? Millaisen historiallisen ja yhteiskunnallisen kontekstin tuotoksena kirjoitus on syntynyt? Millaisia tiedon tuottamisen teknologioita – esimerkiksi tilastoja tai kyselyitä – kirjoituksen välittämä maailmankuva hyödyntää? Nämä kysymykset ovat selvästi erityyppisiä kuin kysymys siitä, kuinka hyvin tai huonosti kirjoitus kuvaa kohdettaan.

Monet tutkijat, mukaan lukien Burr, pitävät edellä kuvattua lähestymistapaa empiirisiin aineistoihin sosiaalisen konstruktionismin tavanomaisena lähtökohtana.⁵⁶ Erityisesti ihmistieteiden laadullisen tutkimuksen menetelmäkirjallisuudessa ”konstruktionistinen näkökulma” voi näyttäytyä jopa synonyymina tälle.⁵⁷ Esimerkiksi sosiaalitieteilijä Arja Jokisen mukaan yhteiskuntatieteiden laadullisen tutkimuksen ”konstruktionistisessa näkökulmassa kielen ei nähdä vain heijastavan todellisuutta, vaan aktiivisesti tuottavan sitä”.⁵⁸ Kieli ei siis ole kiinnostavaa siksi, että se välittää tietoa todellisuudesta. Kieli on kiinnostavaa siksi, että se on osa todellisuutta ja vaikuttaa siihen, millaiseksi todellisuus rakentuu. Esimerkiksi haastatteluaineistoa Jokisen tarkoittamassa mielessä konstruktionistisesti lähestyvä tutkija on ensisijaisesti kiinnostunut siitä, millaisia versioita todellisuudesta haastattelussa rakentuu ja miten – ei siitä, kuinka hyvin tai huonosti

⁵⁶ Burr 2015.

⁵⁷ Esim. Jokinen 2022; Silverman 2014, 183–196; 2017; Willig 2012, 71–72.

⁵⁸ Jokinen 2022, ei sivunumeroa.

nämä versiot heijastavat todellisuutta.⁵⁹ Tämänkaltaiseen relativismiin tiedollisesti sitoutuvat tutkijat voivat kuitenkin sitoutua tutkimuksissaan erilaisiin ontologisiin oletuksiin.⁶⁰

Ontologisia taustaoletuksia

Sosiaalisen konstruktionismin piiriin usein luettavat tutkimukset voivat pohjautua hyvinkin monenlaisiin ontologisiin oletuksiin, minkä vuoksi yleispätevää kuvausta konstruktionistista tutkimusta tekevien tutkijoiden ontologisista taustaoletuksista on mahdotonta muodostaa. Annamme tässä aluvuossa joitakin suuntaa antavia esimerkkejä toisistaan eroavista tavoista suhtautua ontologisiin kysymyksiin sosiaalisen konstruktionismin kentällä. Nämä esimerkit eivät kuitenkaan tyhjentävästi kuvaa ontologisten kysymysten käsitelyä sosiaalisen konstruktionismin eri versioissa.

Joidenkin konstruktionististen tutkimussuuntausten on luonnehdittu pysyvän ontologisten kysymysten suhteen *agnostisena*⁶¹ tai *mykkänä*⁶² heijastellen Wittgensteinin tunnettua teesiä: mistä ei voi puhua, siitä on vaiettava. Toiset tutkijat ovat viitanneet samansuuntaiseen orientaatioon ontologisen *tyhjyyden*⁶³ käsitteellä viitaten siihen, miten ontologiaa koskevien pohdintojen paikka on tutkimuksessa ikään kuin jätetty tyhjäksi. Tällainen suuntautuminen on tyypillisintä kielenkäyttöön ja merkityksenantoon keskittyvälle konstruktionistiselle tutkimukselle. Esimerkiksi Burr liittää ontologisen mykkyyden etenkin, joskaan ei yksinomaan, mikrokonstruktionistiseen tutkimukseen, kuten diskursiiviseen psykologiaan.⁶⁴ Ontologisesti mykäksi luonnehditun tutkimuksen tavoitteena ei ole ottaa kantaa tai kiinnittää erityistä analyttistä huomiota tulkintojen ja merkityksellistämisprosessien ulkopuolisiin asioihin tai ulottuvuuksiin. Näiden ulottuvuuksien rajaami-

59 Myös Niska ym. 2018; Silverman 2014, 183–196; 2017.

60 Esim. Al-Amoudi & Willmott 2011.

61 Alvesson & Karreman 2000.

62 Ks. Aceros 2012.

63 Hosking 2011.

64 Burr 2015; myös Alvesson & Karreman 2000.

nen tarkastelun ulkopuolelle perustuu ajatukseen, jonka mukaan empiirisessä tutkimuksessa on mahdollista ja jopa tärkeää välttää pohdintoja, jotka koskevat todellisuuden viimekätistä, tulkinnasta irrallista luonnetta.⁶⁵ Tätä pidetään tärkeänä erityisesti silloin, jos nämä pohdinnat erkaantuvat siitä, miten tutkimuksen kohteena olevat tahot tai osallistajat todellisuuden luonteen ymmärtävät, tulkitsevat ja käsitteellistävät. Yksityishenkilönä tutkijalla voi olla monenlaisia käsityksiä todellisuuden luonteesta, mutta empiirisessä tutkimuksessaan hän keskittyy siihen, miten tutkimuksen kohteena olevat tahot itse tuottavat todellisuutta koskevaa tietoa sekä neuvottelevat ja mahdollisesti kiistelevät todellisuuden luonteesta.

Ontologisesti mykän tutkimuksen tavoitteena on siten tyypillisesti seurata tutkimuksen kohteena olevia toimijoita, toimijoiden välistä yhteistoimintaa ja sitä, millaiseksi todellisuus tässä toiminnassa rakentuu. Tavoitteeseen sisältyy myös pyrkimys välttää tutkimusta rajoittavia etukäteisoletuksia siitä, millaiset yhteiskunnalliset, psykologiset, materiaaliset tai institutionaaliset reunaehdot ja rakenteet ohjaavat tutkimuksen kohteena olevien toimijoiden diskursiivista tai muuta toimintaa.⁶⁶ Tutkija ei tällöin kiellä ihmisen tulkinnasta ja merkityksellistämisprosesseista erillisen todellisuuden olemassaoloa; kyse on pikemminkin siitä, ettei hänen analyttinen kiinnostuksensa kohdistu sitä koskeviin teoreettisiin kysymyksiin. Kiinnostavampaa tutkijalle tässä tapauksessa on, millaiset asiat rakentuvat todellisiksi tutkimuksen osallisille. Vaikka tutkija tavalisesti esittää myös oman kuvauksensa tutkimuksen kontekstista (kuten osallistujien yhteiskunnallisesta asemasta ja toimintaympäristöstä), on olennaisinta lopulta seurata, mikä tässä kontekstissa osoittautuu osallistujille itselleen tärkeäksi ja merkitykselliseksi.

Osin samansuuntaisia vaateita toimijoiden seuraamisesta esiintyy niin sanotussa *toimijaverkostoteoriassa* (tai ainakin sen määrätyissä versioissa), jota ovat kehittäneet erityisesti tieteen- ja teknolo-

65 Esim. Tsoukas 2000.

66 Edwards ym. 1995; Juhila 1999, 163–167.

giantutkijat.⁶⁷ Useita toimijaverkostoteoreetikoita ja mikrokonstruktionisteja yhdistää pyrkimys kuvata todellisuuden rakentumisen prosesseja ilman yksityiskohtaisia, tutkijan teoreettiseen näkökulmaan perustuvia oletuksia siitä, mikä prosessin osallisille on totta tai mahdollista tai millaiset yhteiskunnalliset tai psykologiset rakenteet heitä (tai niitä) ohjaavat.⁶⁸ Toimijaverkostoteorialla ja mikrokonstruktionistisella tutkimuksella on myös historiallisesti yhteneviä juuria⁶⁹ ja innoittajia, erityisesti sosiologien Harold Garfinkelin ja Erving Goffmanin ajattelussa.⁷⁰ Kuitenkin niillä on myös selkeitä ja tärkeitä eroja. Siinä missä mikrokonstruktionistinen tutkimus on perinteisesti kohdistunut ihmisten väliseen, tilannekohtaiseen ja kielelliseen vuorovaikutukseen, toimijaverkostoteoria on korostanut erityisesti materiaalistien ja ei-inhimillisten toimijoiden seuraamista.⁷¹ Usein toimijaverkostotutkimusta kiinnostaa, miten paitsi todellisuutta koskeva tieto ja faktat myös itse todellisuus rakentuu ihmisten ja esimerkiksi teknologioiden muodostamissa verkostoissa.⁷² Toimijaverkostotutkimusta ei siten voi pitää ontologisesti mykkänä – päinvastoin se edustaa erityistä ontologiaa, jonka keskiössä ovat toimijoiden väliset suhteet ja niiden muodostamat verkostot. Toisinaan tällaista ontologista orientaatiota kutsutaan myös *relationalismiksi*.⁷³ Tällaisesta orientaatiosta ammentavan tutkijan kiinnostus ei ole erillisten asioiden tai entiteettien (esim. ihmiset, yhteiskunnat, materiaalit) ennakolta oletetussa ontologisessa luonteessa vaan suhteiden ja vuorovaikutuksen ontologisessa ja yhteiskuntaa rakentavassa luonteessa.⁷⁴ Ajatus on, että verkostojen osat saavat merkityksiä ja tulevat olemassa oleviksi vain osana verkostoa ja suhteessa toisiinsa.

67 Esim. Callon 1984; Callon & Latour 1981.

68 Esim. Callon 1984; Callon & Latour 1981; Edwards ym. 1995.

69 Ks. Ashmore ym. 1994.

70 Cañada ym. 2021.

71 Cañada ym. 2021; ks. myös Meskus tässä teoksessa.

72 Meskus tässä teoksessa.

73 Emirbayer 1997; myös Hosking 2011.

74 Ks. myös Meskus tässä teoksessa.

Joissakin sosiaalisen konstruktionismin versioissa ontologiset kysymykset, ja ennen kaikkea tutkijoiden niistä tekemät yksityiskohtaisetkin teoreettiset oletukset, voivat näytellä vieläkin keskeisempää roolia kuin toimijaverkostoteoriassa. Ontologiset taustaoletukset ovat keskeisiä esimerkiksi *kriittiseksi realismiksi* kutsutussa 1900-luvun loppupuolella kehittyneessä tieteenfilosofian suuntauksessa.⁷⁵ Vaikka kriittinen realismi eroaa edellä kuvatuista konstruktionismin versioista, monet sen edustajista sijoittavat oman tutkimuksensa sosiaalisen konstruktionismin kentälle.⁷⁶ Eräät kirjoittajat, kuten sosiologi Dave Elder-Vass, kutsuvat sosiaalista konstruktionismia ja kriittistä realismia yhdistelevää lähestymistapaa *realistiseksi sosiaaliseksi konstruktionismiksi*⁷⁷, toiset *heikoksi* tai *maltilliseksi sosiaaliseksi konstruktionismiksi*.⁷⁸

Kriittisen realismin kiinnostus ontologisia kysymyksiä kohtaan perustuu tyypillisesti ajatukselle, jonka mukaan empiirisessä analyysissä on olennaista huomioida myös tutkimuksen osallisten kielenkäytöstä, tulkinnasta ja merkityksenannosta erillinen mutta niitä ehdollistava, mahdollistava ja sääntelevä todellisuuden taso tai ulottuvuus.⁷⁹ Tämä todellisuuden taso tai ulottuvuus ei ole ainoastaan olemassa vaan myös tietynlainen, minkä huomioiminen empiirisessä tutkimuksessa on kriittisen realismin näkökulmasta mahdollista ja tärkeää. Tieteenalasta ja tutkimuksesta riippuen tähän todellisuuden tasoon voi kuulua esimerkiksi fysikaalinen ja materiaalinen todellisuus, mutta myös ihmisten toiminnasta riippuvaisia yhteiskunnallisia ja psykologisia rakenteita ja mekanismeja.⁸⁰ Olennaista on, että todellisuutta ja sen eri ulottuvuuksia ei tällöin lähestytä ainoastaan sen kautta, millä tavoin tutkimuksen kohteena olevat tahot sen

75 Esim. Al-Amoudi & Willmott 2011.

76 Esim. Fairclough 2005; ks. myös Törrönen & Menard tässä teoksessa.

77 Elder-Vass 2012.

78 Ks. esim. Fairclough 2005; O'Mahoney 2012; Törrönen & Menard tässä teoksessa.

79 Esim. Fairclough 2005; Reed 2000; Sayer 1999; ks. myös Törrönen & Menard tässä teoksessa.

80 Esim. Elder-Vass 2012.

määrittelevät, ymmärtävät tai tulkitsevat, vaan pikemminkin tutkijan omaksumasta, ontologisiin ulottuvuuksiin kohdistuvasta tulkintakehyksestä käsin. Kriittisessä realismissa tärkeän tulkintakehyksen tarjoaa tavallisesti niin sanottu kriittinen yhteiskuntateoria.

Kriittisen realismin tapa lähestyä ontologisia kysymyksiä eroaa esimerkiksi empirismistä ja positivismista siten, ettei sen piirissä pidetä mahdollisena esittää todellisuuden ontologista tasoa koskevia tulkintoja ja väitteitä kielestä ja diskurssista täydellisesti riippumattomina.⁸¹ Esimerkiksi psykologisten mekanismien tai yhteiskunnan makrorakenteiden – kuten luokkarakenne, globaali poliittinen talous, sukupuolijärjestelmä, yhteiskunnalliset normit, valtasuhteet ja diskurssijärjestykset – havaitseminen empiirisissä aineistoissa sellaisenaan, ilman tutkijan harjoittamaa teoreettista tulkintaa ja havaintojen yhteen liittämistä ja nimeämistä, nähdään vaikeana tai mahdottomana. Toisin sanoen, vaikka todellisuuden ontologista luonnetta kuvaavia ulottuvuuksia, mekanismeja tai rakenteita koskevan tiedon tuottaminen ja hyödyntäminen analyyseissa mielletään tärkeäksi, nähdään tuon tiedon olevan väistämättä tutkijoiden teoriasidonnaisesta tulkinnasta riippuvaista.⁸² Aiemman tutkimustiedon ja teoreettisen päättelyn perusteella tutkija voi esimerkiksi tulkita, miten ja millaiset mekanismit vaikuttavat siihen, millaiset ymmärtämisen, määrittelemisen ja tulkitsemisen tavat ovat ihmisille kulloinkin mahdollisia, houkuttelevia ja hyödyllisiä. Merkittäviksi tekijöiksi voidaan nostaa sekä psykologiset mekanismit tai rakenteet että esimerkiksi toimijoiden yhteiskunnallinen asema ja sitä jäsentävät makrorakenteet tai materiaaliset ympäristöt.⁸³ Näiden ulottuvuuksien yhteys toimijoiden puhe- ja tulkintatapoihin on teoreettisesti ymmärrettävissä silloinkin, kun se ei ole empiirisesti havaittavissa ja osoitettavissa yksiselitteisesti todeksi tai epätodeksi (vrt. empirismi ja positivismi).⁸⁴

81 Esim. Sayer 1999.

82 Esim. Fairclough 2005.

83 Esim. O'Mahoney 2012; Sims-Schouten ym. 2007.

84 Esim. Sayer 1999; myös O'Mahoney 2012.

Eräät tutkijat, kuten esimerkiksi sosiaalitieteilijä Kirsi Juhila, ovat luonnehtineet yllä kuvatun kaltaista, kriittiseen realismiin nojaavaa sosiaalista konstruktionismia *ontologiseksi konstruktionismiksi* ja ontologisesti mykkää konstruktionismia vastaavasti *episteemiseksi konstruktionismiksi*. Juhilan kuvaama ontologinen konstruktionismi voi pyrkiä hahmottamaan yhteyksiä diskursiivisesti tuotettujen merkitysten ja tulkintojen sekä niiden ulkopuolisten, ei-diskursiivisten rakenteiden, mekanismien tai esimerkiksi elämänkokemusten välillä.⁸⁵

Sosiaalipsykologit Margaret Wetherell ja Nigel Edley ovat niin ikään luonnehtineet tässä luvussa aikaisemmin mainittua kriittisen diskursiivisen psykologian lähestymistapaansa ontologiseksi konstruktionismiksi.⁸⁶ Termivalinnalla he ovat korostaneet lähestymistapaansa eroa diskursiiviseen psykologiaan, jonka he ovat nimenneet ontologisesti mykkäksi episteemiseksi konstruktionismiksi.⁸⁷ Wetherell ja Edley ovat soveltaneet lähestymistapaansa esimerkiksi ihmisten sukupuolittuneiden minuuksien rakentumiseen, jota he analysoivat kiinnittämällä huomiota sekä tilanteittain vaihteleviin identiteettiesityksiin että laajemman kulttuurisen ja poliittisen kontekstin vaikutuksiin. He ovat esittäneet, ettei esimerkiksi sukupuoleen kiinnittyviä merkityksiä ja minuuden muodostumista analysoitaessa ole hedelmällistä rajata tarkastelua vain aineistossa esiintyvään merkityksenantoon. Tämän lisäksi tutkijoiden tulisi pystyä myös esittämään väitteitä kulttuurisesti ja diskursiivisesti rakentuneista entiteeteistä, kuten ihmismielestä, minuuksista ja maailmasta, koska näiden nähdään näyttelevän keskeistä roolia sukupuolta rakentavan sosiaalisen toiminnan kannalta.⁸⁸

On kuitenkin tärkeää huomioida, että Wetherellin ja Edleyn lähestymistavassa oletukset laajemmasta kulttuurisesta kontekstista ja sitä muodostavista käytännöistä astuvat mukaan analyysiin lähinnä

85 Juhila 1999.

86 Wetherell 2007; Edley & Wetherell 2008.

87 Näiden välisestä suhteesta ks. Niska tässä teoksessa.

88 Edley & Wetherell 2008; ks. myös Salonen ym. tässä teoksessa.

sen myötä, missä määrin niiden nähdään osallistuvan saatavilla olevien diskurssien muodostumiseen. Toisin sanoen tätä lähestymistapaa leimaa määrättyjä kriittisen realismin versiota voimakkaampi varovaisuus ontologisten oletusten sisällyttämisessä analyysiin, mikä epäilemättä juontuu tutkijoiden mikrokonstruktionistisista painotuksista. Wetherell onkin useissa kirjoituksissaan painottanut, ettei ”ei-diskursiivista” ja ”diskursiivista” maailmaa tule erotella toisistaan tutkijoiden tuottamissa kuvauksissa. Tuolloin tutkijat tulevat näet luoneeksi virheellisen mielikuvan ”ei-diskursiivisista” ulottuvuuksia tiedettävissä olevina ilman diskursiivisten merkityksenantojen välittävää vaikutusta.⁸⁹

Havainnollistamme edellä kuvattuja epistemologisia ja ontologisia orientaatioita vielä kuvitteellisella esimerkillä. Kuvitellaan tutkimus, joka kohdistuu poliittiseen puheeseen, diskurssiin tai retoriikkaan. Tutkija, joka on pääasiassa kiinnostunut poliittisen puheen väitteiden totuudenmukaisuudesta, astuu esimerkiksi Burrin mukaan sosiaalisen konstruktionismin kentän ulkopuolelle (tai vähintäänkin kentän laidalle).⁹⁰ Mikäli tutkija kuitenkin ei keskity kysymyksiin väitteiden todenmukaisuudesta vaan keskittyy esimerkiksi tutkimaan, miten puhe rakentuu vakuuttavaksi ja vetoavaksi, hän soveltaa aineistoonsa tiedollisen relativismin näkökulmaa – ja siirtyy takaisin sosiaalisen konstruktionismin kentälle. Mikäli tutkija tässä tapauksessa haluaa pohtia puheen taustalla vaikuttavia ontologisia ulottuvuuksia, entiteettejä tai mekanismeja (kuten puhujan asema yhteiskunnallisessa luokkarakenteessa tai hänen psykologinen motivaationsa), hän sitoutuu realistiseen tai ontologiseen konstruktionismiin. Jos taas tutkija keskittyy seuraamaan, miten esimerkiksi tulkinnat yhteiskunnan rakenteista ja puhujan motiiveista rakentuvat puheessa ilman pyrkimystä pohtia sen taustalla vaikuttavia entiteettejä tai mekanismeja, hän sitoutuu ontologisesti mykkään, episteemiseen konstruktionismiin.

89 Wetherell 1995; 1999; 2012.

90 Burr 2015, 108.

Käytännössä erot orientaatioiden välillä eivät ole yksiselitteisiä, eivätkä yksittäiset tutkimukset useinkaan noudata tarkkarajaisesti vain yhtä edellä kuvatuista orientaatioista. Silti nämä jossain määrin karkeat ja ideaalittyyppiset jaottelut voivat auttaa hahmottamaan tutkimusorientaatioiden välisiä painotuseroja ja eri orientaatioiden viitoittamia mahdollisuuksia toteuttaa johdonmukaista, taustaoletuksiltaan refleksiivistä ja vakiintuneeseen tutkimusperinteeseen nojaavaa empiiristä tutkimusta. Erottelut tutkimusperinteiden välillä ovat hyödyllisiä silloinkin, kun kyse on painotuseroista.

Sosiaalisen konstruktionismin kritiikki

Sosiaalinen konstruktionismi on herättänyt paljon keskustelua ja myös kriittisiä näkemyksiä. Osa kritiikistä on luonteeltaan lähestymistapaa kehittävää, osa taas perustuu selkeille väärinymmärryksille. Tässä alaluvussa pyrimme tuomaan esiin sekä kritiikin esittäjien että kritiikkiin vastanneiden tutkijoiden argumentteja. Monissa käsittelemissämme keskusteluissa on kyse konstruktionismin erilaisiin versioihin kiinnittyneiden tutkijoiden välisistä kiistoista. Sosiaalisen konstruktionismin kentällä etenkin 1990-luvulla käytyihin keskusteluihin viitataan usein niin sanottuna relativismi–realismi-kiistana. Nimitys on harhaanjohtava siinä mielessä, että molemmat kiistan osapuolet edustavat jonkinlaista tiedollista relativismia; erot kohdistuvat lähinnä ontologisiin oletuksiin ja lähtökohtiin. Kiistassa ”relativistista” painotusta ovat edustaneet erityisesti ontologisesti mykkään, episteemiseen konstruktionismiin nojaavat tutkijat ja ”realistista” painotusta puolestaan ontologiseen konstruktionismiin tai kriittiseen realismiin nojaavat tutkijat.

Kieltääkö sosiaalinen konstruktionismi todellisuuden olemassaolon?

Tulkitsevan sosiaalisen konstruktionismin ja tiedollisen relativismin oletus, ettei kukaan pääse tarkastelemaan todellisuutta vapaana todellisuuden representaatioista kuten kielellisistä kuvauksista, on joskus väärinymmärretty väitteenä, ettei kielen ulkopuolista todelli-

suutta tai sen eri ilmiöitä olisi olemassa.⁹¹ Tällaisia väitteitä on pääosin esitetty sosiaalisen konstruktionismin kentän ulkopuolelta käsin, joskin myös kriittiseen realismiin kiinnittyvien konstruktionististen tutkijoiden taholta.⁹² Väärinymmärryksessä on kyse epistemologisten ja ontologisten väitteiden sekoittumisesta keskenään.⁹³ Konstruktionistiselle tutkimukselle keskeisen tiedollisen relativismin mukaan todellisuudesta ei ole mahdollista tuottaa tietoa ilman, että tuo tieto olisi diskursiivisesti välittyntä ja rakentunutta. Väärinymmärryksen pohjautuvissa tulkinnoissa tämä epistemologinen väite, jonka mukaan ihmiset eivät voi tietää ja kommunikoida maailmasta ilman diskurssin vaikutusta, kääntyy ontologiseksi väitteeksi, ettei kielen ulkopuolista todellisuutta olisi olemassa.⁹⁴ Tämän väärinymmärryksen välttämiseksi on tärkeää huomioida, etteivät ontologisesti mykätäkään konstruktionismin versiot kiellä tulkinnoista riippumattoman todellisuuden tai sen ilmiöiden olemassaoloa; kieltäminen olisi vastoin mykkyyden periaatetta. Kyse on pikemminkin siitä, mihin analyytinen katse kohdistetaan. Merkitysten tuottamiseen ja tulkintaan keskittyminen on eri asia kuin todellisuuden typistäminen pelkkään kielenkäyttöön tai merkitystenantoon. Konstruktionistisia näkemyksiä tulkittaessa onkin tärkeää kiinnittää huomiota siihen, milloin puhutaan tiedon ja milloin todellisuuden luonteesta.

Todellisuuden olemassaoloa koskevaa väärinkäsitystä voi omalta osaltaan auttaa ymmärtämään Burrin huomio termin ”todellisuus” kilpailevista merkityksistä. Joissain yhteyksissä todellisuus määrittyy synonyymina totuudelle, toisissa yhteyksissä sillä puolestaan viitataan konkreettisiin olioihin tai olemassa olevaan materiaan.⁹⁵ Jos tutkijat liittävät näinkin merkittävillä tavoilla eroavia merkityksiä sanaan ”todellisuus”, on varsin todennäköistä, että keskustellessaan ”todellisuuden sosiaalisesta rakentumisesta” he puhuvat toistensa ohi.

91 Burr 2015, 101; myös Edley 2001b.

92 Ks. esim. Edwards ym. 1995.

93 Edley 2001b.

94 Burr 2015.

95 Burr 1998.

Sosiologi Joel Bestin mukaan eräs tyyppinen sosiaalista konstruktionismia koskeva väärinymmärrys liittyy sosiaalisen konstruktion ja virheellisen tiedon samaistamiseen. Siinä kyseenalaiset ilmiöt kuten kummitukset ja ufosieppaukset ovat ”pelkkiä sosiaalisia konstruktioita” ja eroavat näin todellisista, olemassa olevista ilmiöistä kuten syrjäytymisestä, köyhyydestä tai luokkarakenteesta. Best nimittää tällaista väärinymmärrystä *vulgaariksi konstruktionismiksi*.⁹⁶ Vulgaari konstruktionismi pitää yllä ajatusta, jonka mukaan osa ilmiöistä on todellisia ja osa sosiaalisia konstruktioita. Tällainen ajatus kuitenkin irtautuu vakavasti otettavasta sosiaalisesta konstruktionismista, joka pikemminkin osoittaa, ettei asioiden sosiaalinen rakentuminen tee niistä yhtään vähemmän todellisia, merkityksellisiä ja vakavia.⁹⁷ Esimerkiksi monet tieteen- ja teknologiantutkijat korostavat, että sosiaalisia konstruktioita eivät ole vain virheet ja väärinkäsitykset, vaan myös tieteen pätevänä pitämä tieto.⁹⁸ Edley puolestaan mainitsee esimerkkinä henkilön nimeämisen varkaaksi oikeuden päätöksessä: henkilölle annettu tuomio toteutetaan diskursiivisessa toiminnassa erilaisten tekstien, lausumien ja merkityksenantojen seurauksena, ja kuitenkin tällä on merkittäviä materiaalisia seurauksia nimetyn henkilön elämän kannalta.⁹⁹ Myös Harris korostaa, ettei ole mitään syytä käyttää määritettä ”vain” tai ”pelkkä” silloin, kun jokin asia nimetään sosiaalisesti konstruktioiksi.¹⁰⁰

Onko sosiaalinen konstruktionismi epäpoliittista?

Sosiaalinen konstruktionismi empiirisen tutkimuksen lähtökohdiana on kyseenalaistettu myös väittämällä, ettei konstruktionistisen tutkimuksen yhteydessä ole mahdollista esittää uskottavia poliittisia kannanottoja.¹⁰¹ Tällaista kritiikkiä on esitetty erityisesti edellä kuvatun relativismi–realismi-kiistan yhteydessä. Kritiikki kohdistuu

96 Best 2008; ks. myös Hyvärinen & Hatavara tässä teoksessa.

97 Latour 2003; Wetherell 1995.

98 Cañada & Tarkkala tässä teoksessa.

99 Edley 2001b.

100 Harris 2006.

101 Esim. Elder-Vass 2012; Gill 1998; Ratner 2009.

etenkin ontologisesti mykkään episteemiseen konstruktionismiin, ja sen esittäjät tyypillisesti asemoivat tutkimuksensa osaksi realistisiin taustaoletuksiin nojaavaa sosiaalista konstruktionismia.¹⁰² Epäpoliittisuuskritiikin mukaan ontologisesti mykän näkökulman ongelma on, että siitä käsin on mahdotonta arvottaa ja vertailla eri versioita todellisuudesta; kaikki versiot ovat ”vain” sosiaalisesti rakentuneita tulkintoja. Kriitikkojen mukaan ontologisesti mykkä näkökulma sopii erityisen huonosti yhteiskunnallisiin epäkohtiin ja eriarvoisuuksiin keskittyvään kriittiseen tutkimukseen, joka edellyttää todennukaisten väittämien esittämistä yksiselitteisesti olemassa olevista epäkohdista. Kriitikkojen mukaan ontologinen mykkyys vesittää tutkijoiden toiminnan, sillä näiden tulkinnat vastaavat todellisuutta yhtä hyvin tai yhtä huonosti kuin kenen tahansa muun tulkinnat.

Relativistista näkökulmaa puolustavat tutkijat ovat kuitenkin huomauttaneet, että myös yksiselitteisenä totuutena esitetyt väittämät ovat haavoittuvaisia kritiikille: niiden paikkansapitävyyttä ei voida koskaan täysin aukottomasti todistaa.¹⁰³ Tutkijat ovat vastanneet epäpoliittisuuskritiikkiin tähdentämällä lisäksi, että tiedollinen relativismi tulisi nähdä väitteenä, jonka mukaan kaikki versiot todellisuudesta ovat diskursiivisesti muodostuneita – ei väitteenä, jonka mukaan kaikki versiot todellisuudesta ovat yhtä tosia tai epätosia.¹⁰⁴ Tulkintojen tekeminen väitteiden merkityksestä ja totuusarvosta on kuitenkin näkökulmaan sidottua toimintaa, jota on mahdollista myös tutkia. Konstruktionistinen tutkimus harvoin pysähtyy väitteeseen, että kaikki totuudet ovat sosiaalisesti rakentuneita. Se myös empiirisesti tutkii tiedon ja totuuksien rakentumista.

Eräs relativismin puolustajien esittämä huomio liittyy poliittisten ja (tieteen)filosofisten kannanottojen sekoittumiseen relativismiin kohdistetussa kritiikissä: tutkimuksellinen pidättäytyminen tietyn version julistamisesta yksiselitteisesti toisia versioita totuudenmukaisemmaksi ei tarkoita sitä, ettei tutkijalla olisi poliittisia

102 Esim. Nightingale & Cromby 1999.

103 Esim. Edwards ym. 1995.

104 Esim. Edwards ym. 1995; myös Tsoukas 2000.

vakaumuksia tai halua ottaa kantaa poliittisiin kysymyksiin.¹⁰⁵ Tutkijan vakaumukset voivat tulla näkyväksi esimerkiksi tutkimuskohteiden valinnassa. Esimerkiksi ilmaston lämpenemisestä huolestunut konstruktionistinen tutkija voi valita tutkimuskohteekseen diskurssit, argumentit, retoriset keinot tai tiedon tuottamisen ja välittämisen teknologiset välineet, joiden avulla vastamediat kiistävät ihmisten vaikutukset ilmastoon ja suostuttelevat kansalaisia hyväksymään vaihtoehtoisia teorioitaan. Konstruktionistinen tutkimus siitä, miten vastamediat onnistuvat rakentamaan omista totuussistaan seuraajilleen vakuuttavia ja vetoavia, voi auttaa ilmastonmuutoksen vastaisessa kamppailussa aivan samoin kuin esimerkiksi luonnontieteelliset tutkimukset, jotka osoittavat ihmisten vaikutukset ilmastoon todeksi ja niitä vähättelevät kannat virheellisiksi. Konstruktionistinen tutkimus voi auttaa ymmärtämään toisilleen vaihtoehtoisten todellisuuksien rakentumista.¹⁰⁶

Konstruktionismi ei myöskään väitä, että sosiaalisesti rakennetut faktat ovat vääriä tai vahingollisia.¹⁰⁷ Esimerkiksi tieteenutkija Bruno Latour on korostanut, kuinka konstruktionistinen ymmärrys tieteellisten faktojen rakentamisen prosesseista voi auttaa tutkijoita rakentamaan parempia ja kestävämpiä tieteellisiä faktoja.¹⁰⁸ Konstruktionistisen tutkimuksen voi ymmärtää myös pyrkimyksenä lähestyä ja kunnioittaa tieteellistä tietoa tutkimalla yksityiskohtaisesti sen rakentumisen prosesseja.¹⁰⁹ Konstruktionistisen tutkimuksen tuottamaa tietoa voi käyttää sekä vallitsevien todellisuuskäsitysten tukemiseen että niiden kyseenalaistamiseen.

Etenkin kriittisiin näkökulmiin kuten feminismiin sitoutuneet tutkijat ovat esittäneet, ettei relativistinen konstruktionismi automaattisesti tarkoita epäpoliittisuutta. Vaikka tutkija ei olettaisi todellisuudesta rakennettujen versioiden kuvaavan todellisuutta hyvin tai

105 Ks. Speer 2000; myös Edwards ym. 1995.

106 Myös Heiskala 2015.

107 Myös Burr 2015.

108 Latour 2003.

109 Latour 2004.

huonosti, voi hän keskittyä tutkimuksen tulosten seurauksiin ja esittää näin myös poliittisia kommentteja.¹¹⁰ Myös Gergen on korostanut tutkimusorientaatiota, joka painottaa tutkimuksen tekemisen seurauksia todellisuuden muodostumisen – esimerkiksi ihmisten välisten eriarvoisuuksien – kannalta. Poliittisen välinpitämättömyyden sijaan tällainen tutkimuksen yhteiskunnallisia seurauksia painottava orientaatio on Gergenin mukaan itse asiassa empirismää ja positivismia vastuullisempi: se pakottaa tutkijan arvioimaan oman tutkimustoimintansa ja siihen liittyvien valintojensa sosiaalisia ja yhteiskunnallisia seurauksia.¹¹¹

Burr ja sosiologi Rosalind Gill ovat samansuuntaisesti korostaneet poliittisesti merkityksellisen sosiaaliseen konstruktionismiin pohjautuvan tutkimuksen kulmakivenä tutkijoiden *refleksiivisyyttä* eli omaan tutkimustoimintaan, kuten näkökulmiin ja valintoihin, liittyvää pohdintaa.¹¹² Erään esitetyn kritiikin mukaan relativistinen konstruktionistinen tutkimus, joka keskittyy tutkittavien tekemisiin tulkintoihin, helposti ohittaa tutkijan roolin ja merkityksen näiden tulkintojen erittelijänä ja kuvaajana.¹¹³ Tutkijan näkymättömyys ei kuitenkaan ole konstruktionistisessa tutkimuksessa väistämätöntä, ja etenkin kriittisessä tutkimuksessa korostetaan tutkijan roolin esiin nostamista sekä tutkimuksen taustalla vaikuttavien oletusten aktiivista pohdintaa.¹¹⁴ Tutkijan tuottamaa tietoa ei tarvitse esittää kaiken kattavana ja yksiselitteisenä totuutena, vaan sen voi kytkeä myös tutkijaan ja hänen tekemiinsä valintoihin.

Relativismin puolustajien mukaan argumentaation kielellistä ja vuorovaikutuksellista rakentumista erittelevän relativistisen näkökulman etu on mahdollisuus tarkastella avoimesti myös tutkijoiden itsensä tuottamien versioiden ja argumenttien sosiaalista rakentumista. Esimerkiksi relativismi–realismi-kiistan etenemistä ja sen yhteydessä esitettyjen kannanottojen rakentumista voidaan tällöin tar-

110 Esim. Gill 1998.

111 Gergen 1985; 2015.

112 Burr 1998; Gill 1998.

113 Myös Wetherell 1998.

114 Esim. Miller 2000; 2008.

kastella laajempänä kokonaisuutena, huomioiden myös relativistisia näkökantoja puolustavien tutkijoiden argumentit ja niihin liittyvän vakuuttelun ja suostuttelun.¹¹⁵ Väite sosiaalisen konstruktionismin, mukaan lukien ontologisesti mykän konstruktionismin, ja poliittisesti aktiivisen kriittisen tutkimuksen välisestä yhteensopimattomuudesta on monella tavoin pelkistävä ja saattaa myös osittain pohjautua virheellisiin tulkintoihin sosiaalisen konstruktionismin eri versioiden luonteesta.

Keskittykö sosiaalinen konstruktionismi liikaa merkityksiin ja tietoon?
Edellä käsittelemämme sosiaalisen konstruktionismin kritiikki sivuaa monin tavoin kysymystä kielellisten merkityksenantojen ja materiaalisen maailman suhteesta. Eräs keskeinen kritiikki sosiaalista konstruktionismia kohtaan lähtee liikkeelle väitteestä, jonka mukaan tulkintoja, tietoa ja merkityksiä painottava konstruktionismi ei huomioi riittävästi materiaalisuuteen ja ruumiillisuuteen liittyviä ulottuvuuksia.¹¹⁶ Vaikka tämä väite on poikanut hedelmällisiä pyrkimyksiä kehittää sosiaalisen konstruktionismin lähestymistapaa, sen lähtökohtana ovat useimmiten toimineet liioitellut tai väärinymmärryksiin pohjautuvat oletukset sosiaalisen konstruktionismin luonteesta ja tavoitteista.¹¹⁷ Kritiikki useimmiten pohjautuu väärinymmärrykseen, jonka mukaan tulkintoihin, tietoon ja merkityksiin keskittyvä sosiaalinen konstruktionismi joko kieltäisi materiaalisen ja kehollisen olemassaolon tai pelkistäisi ne kielenkäyttöön. Analyyttisen näkökulman keskittäminen tulkintoihin, tietoon ja merkityksiin ei kuitenkaan automaattisesti rajaa materiaalisia ulottuvuuksia tarkastelun ulkopuolelle eikä varsinkaan kiellä niiden olemassaoloa.¹¹⁸

Heiskalan mukaan tulkintoihin, tietoon ja merkityksiin keskittyvä sosiaalinen konstruktionismi ei tarjoa rakennuspalikoita

115 Edwards ym. 1995.

116 Esim. Nightingale & Cromby 1999.

117 Esim. Edley 2001b; Speer 2000.

118 Edley 2001b.

kokonaisvaltaiselle yhteiskuntateorialle. Konstruktionistisella tutkimuksella ja teorialla ei esimerkiksi ole juurikaan itsenäistä ja omaperäistä sanottavaa sellaisesta arkipäiväisestä käyttäytymisestä ja toiminnasta, joka on riippumatonta tulkinnoista, tiedosta tai merkityksistä.¹¹⁹ Tällaiseksi käyttäytymiseksi ja toiminnaksi voidaan lukea sellaiset totunnaiset tavat, jotka eivät edellytä lainkaan sosiaalista vuorovaikutusta, kielellistä reflektiota tai diskursiivista merkityksellistämistä eivätkä edes merkitysten ja tulkintojen aktiivista vaientamista. Heiskalan huomio on osuva: konstruktionistisen tutkimuksen useimmat versiot eivät tarjoa rakennuspalikoita kokonaisvaltaiselle yhteiskuntateorialle, mutta eivät ne siihen pyrikään. Useimmat konstruktionismin versioista ovat vahvimmillaan silloin, kun tutkimuksen kohteena ovat tulkinnat, tieto ja merkitykset sekä niistä käytävät yhteiskunnalliset neuvottelut, mukaan lukien vaihtoehtoisten merkitysten hiljennesyriytykset.¹²⁰ Mikäli tutkijaa kiinnostavat yhteiskunnan koossa pysymistä kokonaisvaltaisesti selittävät yhteiskuntateoriat, näyttääytyy konstruktionistinen tutkimus – tai ainakin sen tulkintaprosesseja painottavat versiot – hänelle luultavasti puutteellisena.

Todellisuuden materiaaliin ulottuvuuksiin keskittyvien tutkijoiden kuten *uusmaterialistien*¹²¹ tai *jälkikonstruktionistien*¹²² näkökulmasta sosiaalisen konstruktionismin keskeinen ongelma on tulkintojen, tiedon ja merkitysten painottaminen materiaan ja kehon kustannuksella.¹²³ Taustavaikuttajana tälle kritiikille toimii tyypillisesti tieteen- ja teknologiantutkimuksen sekä sukupuolentutkimuksen teoreetikko Donna Haraway, joka painottaa epistemologian ja ontologian yhteenkietoutumista paitsi todellisuuden muotoutumisessa myös esimerkiksi tieteen tekemisen tavoissa.¹²⁴ Uusmaterialistisesta näkökulmasta ammentava tutkimus kohdistuu siten ensisijaisesti

119 Heiskala 2000b, 104–105.

120 Myös esim. Clarke 2015.

121 Meskus tässä teoksessa.

122 Lykke 2010; myös Karhunmaa tässä teoksessa

123 Esim. Barad 2003.

124 Esim. Haraway 1998.

todellisuuden rakentumisen materiaaliin ulottuvuuksiin, minkä ansiosta näkökulman painotukset eroavat etenkin episteemisen konstruktionismin perinteisistä kiinnostuksen kohteista.

Yhteenvetona voidaan todeta, että tulkintojen ja merkitysten suhdetta materiaaliseen ja keholliseen on pyritty hahmottamaan lukuisin tavoin ja siitä on kiistelty sosiaalisen konstruktionismin alkutaipaleesta tähän päivään saakka. Suhteesta tehdyt tulkinnat ja siitä käydyt kiistat näkyvät paitsi edellä kuvattujen konstruktionismin piiriin lukeutuvien lähestymistapojen laajassa kirjossa myös sosiaalisen konstruktionismin kritiikistä ponnistavien uudempien lähestymistapojen kuten uusmaterialismin kehittäessä.¹²⁵ Kokonaan oma kiistansa on, tulisiko materiaalisuutta painottavat lähestymistavat nähdä konstruktionistiseen kenttään kuuluvina vai siitä selkeästi erillisinä.¹²⁶ Tässä teoksessa katsomme, että nämä keskustelut ovat vähintäänkin jatkoa sosiaalisesta konstruktionismista käydylle keskustelulle.

Yhteenveto

Sosiaalisen konstruktionismin voi mieltää näkökulmaksi, jonka mukaan todellisuus, yhteiskunnat ja ihmisten paikat tai asemat niissä eivät ole itsestään selviä, vaan me ihmiset vuorovaikutuksessa muiden toimijoiden kanssa aktiivisesti rakennamme ne sellaisiksi millaisina ne meille näyttäytyvät.¹²⁷ Ominaista konstruktionistiselle näkökulmalle on ajatus siitä, että todellisuus ja sen tulkintatavat voisivat olla erilaisia erilaisen sosiaalisen toiminnan tuloksena, ja juuri sen vuoksi on perusteltua kiinnittää analyttinen huomio rakentumisen prosesseihin ja niiden reunaehtoihin. Siten konstruktionistinen ote tutkimuksessa muodostaa omanlaisensa, monilla tavoin kriittisen tavan suhtautua tietoon ja todellisuuteen tutkimuksessa. Nähdäksemme tämä laeva määritelmä kaipaa kuitenkin rinnalleen ymmärrystä sosiaalisen konstruktionismin eri

125 Meskus tässä teoksessa.

126 Ks. myös Virtanen 2023.

127 Gubrium & Holstein 2008, 3.

versioista, sillä eri versioilla on erilaiset taustaoletukset ja analyytiset tavoitteet.

Sosiaalisen konstruktionismin tehtäväksi on myös joskus hahmotettu sen osoittaminen, että asiat X tai Y ovat sosiaalisesti rakentuneita eivätkä näin välttämättömiä.¹²⁸ Nykypäivänä on kuitenkin vaikea löytää sosiaalisen konstruktionismin näkökulmaa hyödyntävää tutkijaa, jonka mielestä tämän osoittaminen olisi riittävää. Sosiaalisesta konstruktionismista ammentavat tutkijat ovat enemmän kiinnostuneita tarkastelemaan, miten X on sosiaalisesti rakentunut tai miten se jatkuvasti rakentuu tai on rakentumatta eri toimijoiden välisessä yhteistoiminnassa tai vuorovaikutuksessa ja millaisia seurauksia rakentumisella on. Tällaisen tutkimusintressin kanssa tutkija törmää nopeasti kysymyksiin muun muassa kontekstin rajaamisesta ja sosiaalisen rakentumisen tulkinnasta.

Laveat yleisluonnehdinnat sosiaalisesta konstruktionismista eivät tee näkyväksi konstruktionistisen tutkimuksen erilaisia suuntauksia ja versioita. Kysymykseen, miten X on sosiaalisesti rakentunut, voi pyrkiä vastaamaan lukuisin eri tavoin. Kuten olemme edellä pyrkineet osoittamaan, sosiaalisen konstruktionismin näkökulmaa hyödyntävillä tutkijoilla on toisistaan eroavia käsityksiä muun muassa peruskäsitteiden määrittelystä sekä monista tieteenfilosofisista kysymyksistä liittyen vaikkapa siihen, missä määrin konstruktionismiin sitoutuvan tutkimuksen on sallittua tehdä tutkimuskohteestaan tutkijan tietoon perustuvia ontologisia tulkintoja. Konstruktionistisen kentän sisällä vastakkain ovat usein asetuneet realismiin ja relativismiin kallellaan olevat konstruktionistit. Kaikissa tapauksissa kyse on sosiaalisesti tuotetuista eroista, jotka konstruktionismin hengessä voisivat olla myös toisin.

Kentän monimuotoisuuden hahmottumiseksi olemme esitelleet muutamia tapoja erotella toisistaan konstruktionismin tulkintoja tai versioita. Sosiaalista konstruktionismia voi konstruoida lukuisin tavoin – muunlainen ajattelu olisi epäkonstruktionistista. Konstruk-

128 Esim. Hacking 1999.

tionismin versioiden välisten erojen korostaminen voi vaikuttaa hiusten halkomiselta. Näkökulmat ovat kuitenkin tutkijoiden työvälineitä, ja niiden rinnakkaiseloa, moninaisuutta ja hienojakoisuutta on mahdollista pitää tukemisen arvoisena asiantilana.¹²⁹ Eri näkökulmat mahdollistavat erilaisiin ulottuvuuksiin keskittyviä analyyseja ja voivat siten täydentää toisiaan. Näin ollen emme ole esitelleet lukijalle konstruktionismin eri versioiden välisiä hierarkioita vaan joukon vaihtoehtoisia, aina omat rajansa ja lähtökohtansa tunnistavia tapoja lähestyä erilaisia tutkimuskohteita ja -kysymyksiä.

Joidenkin tutkijoiden mielestä olisi parasta luopua koko sosiaalisen konstruktionismin termistä.¹³⁰ Termin ympärillä käytävä kiista kuitenkin jatkuu ja synnyttää tärkeitä keskusteluja tieteen tekemisen peruskysymyksistä.¹³¹ Näiden keskustelujen ymmärtäminen ja ylläpitäminen luultavasti vaikeutuisi, mikäli konstruktionismin käsitteestä luovuttaisiin – termin mukana saattaisi kadota vähintään puoli vuosisataa ihmistieteiden historiaa. Ymmärtääkseen sosiaalisen konstruktionismin tuottamia kiistoja ja keskustelua on kuitenkin myös tarpeen tietää, kuinka eri tavoin tutkijat lähestymistavan hahmottavat. Vaikka muutkin erottelut ovat toki mahdollisia, jo tässä luvussa esittelemämme erot tulkitsevan ja objektiivisen konstruktionismin, mikro- ja makrokonstruktionismin sekä episteemisen/relativistisen ja ontologisen/realistisen konstruktionismin välillä auttavat toivottavasti lukijaa hahmottamaan sosiaalisen konstruktionismin kenttää ja mahdollisesti pohtimaan oman tutkimuksensa sijoittumista tälle kentälle. Korostamme kentän hahmottamisen tärkeyttä, sillä se on keskeinen edellytys syvälliselle konstruktionististen lähestymistapojen ymmärrykselle ja niiden mielekkäälle soveltamiselle tutkimuksessa. Tulevat teoksen luvut syventävät eri versioiden, tulkintojen ja sovellustapojen ymmärrystä ja havainnollistavat konstruktionistista tutkimusta lukuisien tutkimusesimerkkien avulla.

129 Myös Abbott 2004.

130 Esim. Maine 2003.

131 Lagerspetz 2020.

- Sosiaalinen konstruktionismi on sateenvarjokäsite, jonka alle mahtuu monenlaisia, toisiinsa nähden ristiriitaisiakin oletuksia ja painotuksia. Sosiaalisesta konstruktionismista on useita versioita.
- Yleisluontoisesti voi sanoa, että konstruktionistiset tutkimukset keskittyvät sosiaalisiin prosesseihin, joissa yhteiskunnallinen todellisuus rakentuu ja saa merkityksiä.
- Sosiaalisen konstruktionismin eri versioilla on kuitenkin erilaiset näkemykset siitä, mitä prosesseissa rakennetaan ja miten. Eri versioita voidaan hahmottaa muun muassa erottamalla toisistaan tulkitseva ja objektiivinen konstruktionismi, mikro- ja makrokonstruktionismi sekä relativistinen/episteeminen ja realistinen/ontologinen konstruktionismi.

Kirjan rakenne

Teos jakautuu neljään osaan. Ensimmäisen, johdantona toimivan osan jälkeen teoksessa tarkastellaan vuorovaikutusta ja merkityksenantoja (osa 2), identiteettejä ja rajanvetoja (osa 3) sekä tiedettä, materiaalisuutta ja jälkikonstruktionismia (osa 4). Vuorovaikutukseen ja merkityksenantoon keskittyvän osan avaa luku, jossa Eemeli Hakoköngäs, Jari Martikainen ja Inari Sakki tarkastelevat sosiaalisten representaatioiden teorian suhdetta sosiaaliseen konstruktionismiin. Sosiaalisten representaatioiden teoria keskittyy sosiaalisesti jaettuun arkitietoon, käsitysten välisiin suhteisiin ja tiedon muodostumisen prosesseihin. Tutkijat ovat kuitenkin pitkään kiistelleet siitä, edustaako teoria lopulta sosiaalista konstruktionismia vai yksilöpsykologista kognition tutkimusta. Hakoköngäs ja kumppanit esittelevät sosiaalisten representaatioiden teorian ja sosiaalisen

konstruktionismin yhteisiä juuria ja ajatuksellisia yhtymäkotia ja asemoivat teorian osaksi sosiaalisen konstruktionismin kenttää.

Toisen osan toisessa luvussa Melisa Stevanovic, Sanni Tiitinen ja Liisa Voutilainen pohtivat keskustelunalyysin suhdetta sosiaaliseen konstruktionismiin. Kuten useat sosiaalisen konstruktionismin versiot myös keskustelunalyysi on kiinnostunut vuorovaikutuksellisista prosesseista, joissa yhteiskunnan jäsenet yhteistyössä tuottavat sosiaalisen todellisuuden sellaisena, kuin se heille ilmenee. Keskustelunalyysi on kuitenkin pitkälti ammentanut myös sosiologi Talcott Parsonsin metodologisesti positivistisesta lähestymistavasta, jonka ihanteiden mukaisesti tavoitteena on tuottaa sosiaalisen vuorovaikutuksen käytännöistä ja prosesseista yksiselitteistä ja tutkijan tulkinnoista riippumatonta tietoa. Positivistiset vaikutteet tekevätkin keskustelunalyysin ja sosiaalisen konstruktionismin välisestä suhteesta moniselitteisen ja potentiaalisesti jännitteisen.

Toisen osan kolmannessa luvussa Miira Niska esittelee diskursiivista psykologiaa, joka mielletään usein malliesimerkiksi mikrokonstruktionismista. Niska käy läpi diskursiivisen psykologian periaatteita sekä kehityskulkuja, joiden myötä se toisaalta vakiinnutti asemansa sosiaalipsykologisen tutkimuksen lähestymistapana ja toisaalta jakaantui sisäisten kiistojen myötä. Lisäksi Niska tarkastelee diskursiivisen psykologian suhdetta sosiaaliseen konstruktionismiin. Suhteesta on tullut diskursiivisen psykologian sisäisen jakautumisen myötä yhä monitulkintaisempi.

Toisen osan neljännessä luvussa Matti Hyvärinen ja Mari Hatavara esittelevät kertomuksen tutkimuksen perinnettä ja suhdetta sosiaaliseen konstruktionismiin. Koska kertomuksen tutkimuksessa kysytään, millä tavoin ja missä tarkoituksessa jokin asia – vaikkapa perhe tai identiteetti – kerrotaan tilanteisesti tietyn kaltaiseksi, nojaa merkittävä osa kertomuksen tutkimuksesta (tulkitsevaan) sosiaaliseen konstruktionismiin. Hyvärinen ja Hatavara erittelevät sosiaalisen konstruktionismin eksplisiittisiä ja implisiittisiä ilmene-mismuotoja yhteiskuntatieteellisessä kertomuksen tutkimuksessa. Kirjoittajat esittelevät erityisesti sellaista konstruktionistista kerto-

muksen tutkimusta, jossa huomio kiinnittyy kulttuuristen kertomusrakenteiden asemasta kertomiseen sosiaalisena toimintana.

Toisen osan viimeisessä luvussa Jukka Törrönen ja Rusten Menard esittelevät tutkimusta ja teoretisointia, jonka keskiössä ovat diskurssien väliset valtasuhteet ja ideologiset vaikutukset. Kirjoittajat erittelevät makrokonstruktionististen lähestymistapojen taustalla vaikuttavia teorioita siitä, kuinka valta-asemassa olevat merkitysjärjestelmät tuottavat ihmisten käsitykset paitsi todellisuudesta myös heistä itsestään. Luvun keskiössä on kielitieteilijä Norman Faircloughin muotoilema kriittinen diskurssianalyysi, josta ammentavaa kolmitasoista analyttistä lähestymistapaa kirjoittajat havainnollistavat tasa-arvoon vetoavaa poliittista puhetta tarkastelemalla.

Teoksen kolmas osa keskittyy rajanvetoihin ja identiteettien rakentamiseen ja tutustuttaa lukijan empiirisiin tutkimuskeskusteluihin, joista useat soveltavat kirjan toisessa osassa esiteltyjä lähestymistapoja. Kolmannen osan avaa Emma Nortion, Katarina Petterssonin ja Sirkku Varjosen luku ryhmien välisten suhteiden konstruktionistisesta tutkimuksesta. Nortio ja kumppanit esittelevät edellisessä osassa käsiteltyä kriittisen diskursiivisen psykologian lähestymistapaa¹³² ja kuvaavat sen suhdetta ei-konstruktionistiseen valtavirran sosiaalipsykologiseen etnisten suhteiden tutkimukseen. Nortio ja kumppanit havainnollistavat lähestymistapaa esimerkeillä tutkimuksista, joissa korostuvat etnisyyteen, kulttuuriin ja uskontoon pohjautuvat luokittelut. Tutkimusesimerkit tarkastelevat sekä enemmistö- että vähemmistöryhmiin kuuluvien ihmisten puhetta ja liikkuvat niin arkisissa kuin poliittisissa konteksteissa.

Kolmannen osan toisessa luvussa Marko Salonen, Satu Venäläinen ja Päivi Berg tarkastelevat konstruktionistista sukupuolen ja seksuaalisuuden tutkimusta, joka haastaa essentialistisia käsityksiä. Luvussa käsitellään sosiaalisen rakentumisen prosesseja, joiden myötä sukupuolesta ja seksuaalisuudesta muodostuu luonnollisiksi miellettyjä erontekojen mekanismeja. Salonen ja kumppanit tarjo-

132 Niska tässä teoksessa.

avat esimerkkejä erilaisista tutkimusorientaatioista, joiden kautta sukupuolen ja seksuaalisuuden sosiaalista rakentumista voidaan lähestyä hieman erilaisin painoituksin. Kirjoittajat esittelevät muun muassa foucault 'laista, historiallisten käsitystapojen ja käytäntöjen kehityskulkua jäljittävää lähestymistapaa, sukupuolen ja seksuaalisuuden ruumiisiin kirjautumista arkipäivän toiminnassa tarkastelevaa lähestymistapaa sekä kriittisen diskursiivisen psykologian lähestymistapaa maskuliinisuuksien ja feminiinisyyskysien vuorovaikutukselliseen neuvotteluun.

Kolmannen osan kolmas luku esittelee konstruktionistisia virtauksia ikääntymisen tutkimuksessa. Pirjo Nikanderin ja Katri Keskinen mukaan konstruktionistinen tutkimus on siirtänyt iän neutraalista taustamuuttujasta konstruktioksi, joka rakentuu ja jota voidaan tarkastella vuorovaikutuksessa, kulttuurisissa prosesseissa ja institutionaalisissa ja arkisissa kohtaamisissa. Siinä missä ikääntymistutkimus on perinteisesti keskittynyt kuvailemaan ja kartoittamaan ennalta määrättyä elämäntulkua ja kehitystä lapsuudesta aikuisuuden kautta vanhuuteen, konstruktionistinen kuvakulma lähestyy aihetta monimuotoisemmin ja dynaamisemmin ihmisten siirtymille, muutokselle ja elämänvaiheille antamien merkitysten ja tilanteisten tulkintojen kautta.

Kolmannen osan neljännessä luvussa keskitytään rakentamisen ja purkamisen prosesseihin työorganisaatioissa. Tulkitsevan konstruktionismin hengessä Antero Olakiven tarkastelun painopiste on prosesseissa, joissa työorganisaatioiden jäsenet yhteistoinnallisesti neuvottelevat ihmisten, asioiden ja tapahtumien merkityksistä. Luku esittelee työorganisaatioiden konstruktionistista tutkimusta erityisesti minuuksien ja identiteettien rakentumisen näkökulmasta. Näin ollen luvun kiinnostus on prosesseissa, joissa rakentuvat tulkinnat ja vaikutelmat työtä tekevien ihmisten haluista, tarpeista, tavoitteista, kyvyistä, taidoista, kapasiteeteista, moraalista ja etiikasta.

Kolmannen osan päättää Teemu Pauhan luku sosiaalisesta konstruktionismista uskontotieteen näkökulmana. Käsitys uskon-

non konstruktioaluonteesta yhdistää laajalti nykyuskontotieteilijöitä, ja siten tieteenalan piirissä hyväksytään laajasti ajatus, että uskonnolliset ilmiöt ovat muotoutuneet historiallisten ja yhteiskunnallisten prosessien tuloksena. Uskontotieteilijöiden konstruktioismi on kuitenkin pitkälti ”piilevää”, eivätkä he yleensä kytke tutkimustaan laajempiin keskusteluihin sosiaalisesta konstruktioismista. Osin tästä syystä jää usein epäselväksi, millä tavalla uskonnon sosiaalisen rakentuneisuuden ajatellaan tapahtuneen ja mitä kaikkea pidetään sosiaalisesti rakentuneena. Luvussa Pauha käy läpi uskottotieteilijöiden pyrkimystä käsitteellistää tutkimuskohdettaan ja tarkastelee sitä, kuinka käsitteellistämisen problematiikka on vähitellen johtanut konstruktioistisen uskontokäsityksen yleistymiseen.

Teoksen neljäs ja viimeinen osa keskittyy konstruktioistisista keskusteluista ammentaviin, joskin aiemmin esitellyistä konstruktioismin versioista poikkeaviin jälkikonstruktioistisiin keskusteluihin. Viimeisen osan aloittaa luku, jossa Jose A. Cañada ja Heta Tarkkala esittelevät sosiaalista konstruktioismia tieteen- ja teknologiantutkimuksessa. Vaikka lähestymistapa on kaukana yhtenäisestä ja tarkkarajaisesta näkökulmasta, se on toiminut yhteisenä nimittäjänä tieteen- ja teknologiantutkimuksen useille eri suuntauksille. Sosiaaliseen konstruktioismiin kytkeytyvät ideat ovat auttaneet kyseenalaistamaan ajatuksen tieteestä puhtaana totuuksien tuottamisena. Samalla ne ovat auttaneet kyseenalaistamaan teknologisen determinismin eli ajatuksen teknologian vääjäämättömästä kehityksestä.

Neljännän osan toisessa luvussa Mianna Meskus tarkastelee uusmaterialismin ja sosiaalisen konstruktioismin välistä jännitteistä suhdetta etenkin tieteen- ja teknologiantutkimuksen ja feministisen tieteen tutkimuksen näkökulmista. Osa uusmaterialismiin identifioituvista tutkijoista on korostanut suuntauksen irtaantumista sosiaalisesta konstruktioismista ja sen kielikeskeisyydestä. Meskus tarkastelee tätä irtaantumista kriittisesti tuoden esiin uusmaterialismin ja sosiaalisen konstruktioismin välisiä merkittäviä jatkumoa, joiden valossa uusmaterialismi on perusteltua nähdä ennemmin osana so-

siaalisen konstruktionismin laajasti määriteltyä kenttää kuin siitä erillisenä suuntauksena.

Neljännän osan päättää Kamilla Karhunmaan luku konstruktio-
nistisesta ympäristötutkimuksesta. Luvussa Karhunmaa keskittyy
tarkastelemaan sosiaalisia prosesseja, joiden myötä luonto ja ym-
päristö rakentuvat sosiaalisiksi objekteiksi erottuen muun muassa
keinotekoisiksi mielletyistä objekteista. Karhunmaa luo katsauksen
ympäristötutkimuksen laajaan ja monialaiseen tutkimuskenttään.
Lisäksi luku tarjoaa esimerkkejä etenkin uusmaterialismia mukaile-
vista lähestymistavoista, joissa ympäristön, tieteen ja yhteiskunnan
nähdään rakentuvan yhdessä ja siten muodostavan yhteenkietoutu-
neita todellisuuden ulottuvuuksia.